चांदोबा

जानेवारी १९६७

भारताचा इतिहास

बाजीरावाच्या मित्रमंडळास उत्तर भारत जिंकण्याची त्याची कल्पना आवडली नाहीं. परंतु शाहू छत्रपतींना त्यानें ती गोष्ट पटवून दिली. आपली महत्वाकांक्षा पुरी करण्याच्या प्रयत्नांत हिंदू राजांची मदत मिळावी या साठी त्यानें 'हिंदू पदपादशाही' या नांवानें मोहीम सुरू केली.

१७२३ च्या डिसेंबर महिन्यांत त्यानें माळवा प्रांतावर स्वारी केली तेव्हां हिंदू राजांनीं पुष्कळ कष्ट सहन करून त्याला मदत केली. गुजराथच्या सुलतानांमध्यें भाऊबंदकी चालू असल्यामुळें तो प्रांत मराठ्यांच्या हातीं आला. परंतु मराठा सैन्यांत बाजीरावाविरुद्ध एक गट उभा झाला. त्या पक्षाचा पुढारी होता त्र्यंबकराव दाभाडे. तो गुजराथचा सेनापति होता. बाजीरावाच्या लौकिकाचा हेवा वाटूं लागल्यामुळें कोल्हापूरच्या शिवाजीचा वारस दुसरा संभाजी यानें व निजामुल्मुल्कनें त्र्यंबकरावाला पाठिंबा दिला. परंतु बाजीरावानें त्यांचीं सर्व कारस्थानें उलथून पाडलीं. १ एप्रिल १७३१ या रोजीं युद्ध झालें त्यांत त्र्यंबकरावाचा पराभव झाला व त्यांत तो ठार पण झाला. पेशव्यांच्या इतिहासांत बाजीरावाचा हा जय फार महत्वाचा आहे. त्यानंतर त्याची बरोबरी करणारा कोणी शत्रु उरला नाहीं. १७३१ च्या आगस्ट महिन्यांत निजामुल्मुल्क याच्याशीं तह करून घेतला. त्या तहाप्रमाणें दक्षिणेकडे त्याला वाटेल तसें राज्य वाढविण्याची मुभा मिळाली आणि मराठ्यांना उत्तरेकडे आपलें साम्राज्य वाढविण्यास स्वतंत्रता मिळाली.

सुदैवानें बाजीरावाची अंबेर राजा द्वितीय जयसिंह आणि छत्रसाल बुंदेला यांच्याशीं मैत्री झाली. तो १७३७ मध्यें दिल्लीच्या परिसरांत आपलें सैन्य घेऊन गेला. परंतु त्यानें दिल्लीवर स्वारी केली नाहीं. कारण बादशाहाला त्रास देण्याची त्याच्या मनांत मुळीच इच्छा नव्हती. परंतु बादशाहानें मराठ्यांच्या वर्चस्वापासून आपली सुटका करून घेण्यासाठी निजामुल्मुल्क याच्याकडे मदत मागितली. सहा वर्षांपूर्वी केलेला तह धुडकावून निजामुल्मुल्क मराठ्यांविरुद्ध बादशहाला मदत करण्यासाठी निघाला. भोपाळ जवळ दोघांच्या सैन्यांचें युद्ध झालें. निजामुल्मुल्कचा पराभव झाला. त्यानें बाजीरावाशीं पुन्हां तह केला. त्या तहाच्या अटीप्रमाणें सर्व माळवा प्रांत बाजीरावाच्या हातीं आला. बादशाहानें पण या तहाला मान्यता दिली आणि मोंगलांचें नुकसान भरपाई म्हणून पेशव्यांना ५० लाख रुपये द्यावे लागले. या तहामुळें मराठ्यांची सत्ता देशाच्या या भागावर जास्त बळकट झाली.

१७३९ मध्यें पश्चिमेकडील साल्सेट व वसई ही पोर्तुगीज ठाणीं मराठ्यांनीं स्वाधीन करून घेतलीं. परंतु उत्तरेकडे दिल्लीवर नादिरशाहाच्या स्वारीचें संकट कोसळून बादशाह फजितीत पडला. त्यानें लहान लहान

मुसलमान राजांना एक करून दिल्ली व तो करण्यासाठी गट करून नादिरशाहाला तोंड देण्याची तयारी करूं लागला. परंतु त्याच्या प्रयत्नाला यश येण्यापूर्वीच वयाच्या अवघ्या ४२ व्या वर्षी त्याचा मृत्यु झाला. त्याच्या मृत्युमुळें वाढत्या मराठा राज्यावर वज्रपात झाला. मराठा राज्य वाढविणारे जे शूर पराक्रमी होऊन गेले त्यांच्या पंक्तींत बाजीरावाला मोठ्या मानाची जागा मिळते.

बाजीरावाच्या काळांत मराठा राज्यानी शक्ति व कीर्ति शिखरास पोंचली होती यांत शंका नाहीं. परंतु मराठा जातीत जें ऐक्य

होतें त्याला तडा पडला. याला कारण पुन्हा सुरू झालेली जहागीरदारी देण्याची प्रथा. जागोजागी अर्धस्वतंत्र अशी राज्ये कायम झाली आणि केंद्रीय सत्ता कमकुवत होत गेली व शेवटी ती नष्ट पण झाली.

सर्वांत प्रथम स्वतंत्र होणारे राज्य म्हणजे नागपूरचें राज्य व तेथील प्रमुख रघुजी भोसले. त्याच प्रमाणें बडोद्याचे गायकवाड स्वतंत्र झाले. बाजिरावाच्या सैन्यांतला राणोजी शिंदे यानें माळव्यांत स्वतंत्र राज्य कायम केलें. माळव्याच्या दक्षिणेकडील प्रांतांत मल्हारराव होळकर यांनीं स्वतंत्र राज्य स्थापन केलें. बाजिरावाच्या सैन्यांत प्रमुख अधिकारी म्हणून या सर्वांनी काम केलें होतें.

बाजीराव वारल्यावर त्याचा मुलगा बाळाजी बाजीराव हा पेशवा झाला. मराठा सरदारांनी या गोष्टीला विरोध केला. कारण त्याचें वय अवघें अठरा वर्षांचें होतें. त्याच्या अंगांत त्याच्या वडिलांची कर्तबगारी नव्हती तरी तो अगदींच निरुपयोगी व असमर्थ नव्हता. सैन्यव्यवस्था व युद्धतंत्र त्यानें आपल्या वडिलांच्या धोरणाप्रमाणें चालू ठेवलें.

१७५० मध्यें शाहूनें मरणसमयीं मराठा राज्याची सर्व व्यवस्था पेशव्यांच्या हातीं दिली. शिवाजीच्या वंशजांपैकीं ताराबाईच्या नातवाला वारस नेमण्यांत आलें. परंतु ताराबाईनें त्या गोष्टीस नकार देऊन त्याला विरोध केला. एवढेंच नव्हे तर तिनें पेशव्यांविरुद्ध युद्ध सुरू केलें. तिनें बालक राजाला कैदेंत ठेवलें. परंतु शेवटीं पेशव्यांचाच जय झाला. त्यानंतर मराठा राज्यांत पेशवाच मुख्य शासनकर्ता झाला.

नेहरू चरित्र

[२९]

१९३० च्या २६ जानेवारी या दिवशीं स्वातंत्र्यदिन साजरा झाला. या उत्सवावरून देशांत जागृती आहे व देश सत्याग्रहाला तयार आहे हें कळलें. देशभर शहरांत व खेडोपाडीं मोठमोठ्या सभा भरल्या आणि स्वातंत्र्याबद्दलची प्रतिज्ञा लोकांनीं केली. यावरून गांधीजींनीं देश चळवळ सुरू करण्यास तयार असल्याचें ओळखलें.

१९२१-२२ सालचा सत्याग्रह चौरी चौरा येथील दंग्यामुळें गांधीजींनीं बंद केला होता. तसेंच कांहीं तरी गांधीजी करतील की काय अशी धाकधूक जवाहरलालजींना वाटत होती. गांधीजींचें असें ठाम मत होतें की सत्याग्रहाचा कार्यक्रम निरनिराळें रूप घेत पुढें गेला तर त्याला कधीं अपयश येणार नाहीं. या शिवाय तेंच एक साधन होतें. हिंसा हा चळवळीतला एक भाग किंवा कार्यक्रम म्हणून जोंपर्यंत मानला जात नाहीं तोंपर्यंत चळवळ बंद करणार नाहीं असें गांधीजींनीं आपलें मत प्रगट केलें. त्यामुळें जवाहरलालजी यांस बरें वाटलें.

असहकारितेची ही चळवळ कशी सुरू होणार या गोष्टीचा लोक विचार करीत होते. त्याच वेळीं गांधीजींनीं मिठाच्या सत्याग्रहाचा संदेश दिला. मिठाचा कायदा मोडून त्याचा धिक्कार करावा असें त्यांनीं जाहीर केलें.

जवाहरलालजी वगैरेंना मिठाचा सत्याग्रह आणि स्वातंत्र्य यांचा परस्पर संबंध काय हें कळेना. गांधीजींनीं जाहीर केलेला हा राजकारणाला अचानक सुचलेला अर्थ पण जवाहर-

जवाहरलालजींच्या पत्नी कमला व बहीण कृष्णा यांनीदेखील पुरुष वेष धारण करून स्वयंसेवकांचे शिक्षण घेतलें.

६ एप्रिल या रोजीं राष्ट्रीय सप्ताहाचा पहिला दिवस होता. त्या दिवशीं गांधीजींनीं मिठाचा कायदा भंग केला. त्यानंतर तीन चार दिवसांच्या आंत काँग्रेसनें मिठाचा कायदा भंग करण्याची आज्ञा दिली. पण मीठ कसें करतात हें जवाहरलालजींना किंवा त्यांच्या इतर साथीदारांपैकीं कोणाला माहीत नव्हतें. एक दोन पुस्तकें वाचून मीठ करण्याची रीत प्रसिद्ध करण्यांत आली. कढईंत किंवा मातीच्या मडक्यांत पाणी उकळलें तेव्हां मिठासारखा एक पदार्थ अवश्य तयार झाला व तो लिलाव करून विकण्यांत पण आला. अशा तऱ्हेनें तयार केलेलें मीठ खाण्याजोगें आहे कीं नाहीं हा प्रश्न समोर नव्हता. मुख्य प्रश्न मिठाचा कायदा मोडणें हा होता. चळवळीला जसा जसा जोम चढत गेला तो पाहून जवाहरलालजी चकित झाले. पर्यंत उत्साह व चैतन्य उत्पन्न करण्याच्या कामांत गांधीजींचा हात धरणारा दुसरा पुढारी एकहि नव्हता.

१४ एप्रिल या रोजीं जवाहरलालजींना अटक झाली. त्यांनीं प्रथमच, स्वतः तुरुंगांत गेल्यावर काँग्रेसचे अध्यक्ष म्हणून गांधीजींची किंवा स्वतःचे वडील मोतीलाल यांची नेमणूक करून ठेवली होती. गांधीजी तयार झाले नाहीत. म्हणून मोतीलालजींना अध्यक्ष व्हावें लागलें.

अटक झाली त्याच दिवशीं कोर्टांत विचारणा होऊन जवाहरलालजींना सहा महिन्यांची शिक्षा झाली.

पाताळ कोट

[७]

[तीक्ष्णकेशाच्या गुहेंत कालशंबर, पिंगल, कुंभीर यांपैकीं कोणीच आढळलें नाहीं. एका गुहेंत दोन सैनिक अजगराच्या पाशांत सांपडले. धूमकेतूला कालशंबराचा मंत्रदंड सांपडला. त्याच वेळीं कदंब देशाचा जखमी झालेला मंत्री घोड्यावरून आला. तो आपल्या राजासमोर—"महाराज! सर्वनाश!" असें म्हणत जमिनीवर पडला. पुढें—]

गंगाधरनें वैद्याला बोलावून कदंब देशाच्या मंत्र्याचा औषधोपचार करायला सांगितलें. दोघां सैनिकांनीं मंत्र्याला एका बगलाला टेकून बसविलें. औषधोपचार झाल्यावर गंगाधरनें त्याला विचारलें—"अमात्य! आतां बोला, कदंब देशावर शत्रूनें स्वारी का केली आहे?" कदंब देशाच्या मंत्र्यानें प्यायला पाणी हवें आहे अशी खूण केली. एका सैनिकानें पाणी प्यायला दिलें. पाणी पिऊन मंत्री जिवांत जीव आल्यासारखा म्हणाला—"हे कुंतल देशाचे मंत्री वाटतें?" असें म्हणत त्यानें गंगाधरकडे पाहून आपल्या राजाला विचारलें व पुढें म्हणाला—"कदंब देशावर शत्रूनें स्वारी केल्याचें कळतांच मला वाटलें की हें कुंतल देशाचेंच सैन्य असावें."

राजा उग्रसेन रागाच्या भरांत म्हणाला— "कदंबाची राजधानी शत्रूनें हस्तगत केली आहे, हेंच तुला सांगावयाचें आहे वाटतें ?"

"महाराज ! आपण शांत असावें !" असें म्हणत गंगाधरनें विचारलें—"हे शत्रु कोण असावेत असें तुम्हांला वाटतें ?"

"बाहेर शत्रु असता तर राजधानीवर त्यांना स्वारी करणें शक्य झालें नसतें. हे शत्रु बाहेरचे नसून घरांतलेच आहेत. ते कोठून केव्हां आले, कळलें नाहीं. हा सर्व दगा आहे ! राजधानींतले नागरीक पण त्यांना सामील झाले आहेत. त्यांनी राजवाड्यावर हल्ला केला आणि खजिना लुटला." कदंबचा मंत्री म्हणाला.

"खजिना लुटला ? माझा खजिना लुटला ? पिढ्यान पिढ्या वाढविलेला तो खजिना ! सोनें, चांदी, रत्नें....सर्व ?" म्हणत उग्रसेन चवताळून विचारूं लागला— "होय, पण त्यांचा पुढारी कोण होता ? मी सर्वांची डोकीं उडवितों ! कोठें आहे माझा घोडा !" तलवार उपसून तो दूर घोडा चरत होता तिकडे धावूं लागला !

गंगाधरनें उग्रसेनचा हात धरून विचारलें—"महाराज, मला हें सांगा की तुम्हांला तुमची मुलगी हवी आहे कीं खजिना ? थोडा धीर धरा ! अशी घाई करून काम नाहीं भागणार !"

नंतर त्यानें कदंब देशाच्या मंत्र्याला विचारलें—"या बंडखोरांचा कोणी पुढारी आहे का ? की दंगेखोरांनीं उचल केली ?"

"महामंत्री ? पुढारी कां नाहींत ? धूमक व सोमक आहेत कीं ! एक मातृहंतक व एक पितृहंतक ! लुटा खजिना ! त्यांत आपल्या जवळून लुटलेलें धनच आहे ! असें ओरडत त्यांनीं लोकांना खजिन्यावर हल्ला चढवायला प्रोत्साहन दिलें." कदंबचा मंत्री म्हणाला.

सोमक दांतओठ चावून तलवार उपसणार होता. परंतु धूमकनें त्याला डोळ्यानें खूण करून अडविलें.

गंगाधरच्या समोर येऊन हात जोडून तो म्हणाला—"प्रभो ! असाच आहे महाराजांचा आणि या मंत्र्याचा न्यायविचार ! गेले दोन दिवस आम्ही कदंब नगराजवळ देखील येवों नाहीं. कदंब देशांत बंडाळी होण्याचें कारण तेथले अत्याचारी शासकच आहेत हें निराळें सांगण्याची गरजच नाहीं."

गंगाधरनें डोळे वटारून कदंब मंत्र्याकडे पाहिलें आणि म्हणाला—"मी गेले अठ्ठेचाळीस तास पाहतों आहें, कदंबच्या शासकांनीं एकदेखील सत्य उच्चारल्याचें माझ्या नजरेस आलें नाहीं. युवराणीला राक्षस उचलून घेऊन गेला आहे. खजिना लुटला गेला आहे. राज्य शत्रूच्या हातीं गेलें आहे. दोन्ही शासक मृत्यूच्या जबड्यांत सांपडले आहेत. पापांचें आणि खोटें बोलल्याचें प्रायश्चित याच जन्मीं भोगावें लागत आहे, त्यांत नवल काय !"

राजा उग्रसेन लज्जित होऊन म्हणाला— "मंत्री ! जें झालें त्याबद्दल मी आतां काय उत्तर देऊं. या सर्वाला कारण मीच आहें. क्षमा करावी ! माझें राज्य गेलें याबद्दल मला दुःख नाहीं. परंतु मुलीला राक्षस उचलून घेऊन गेला आहे. तिचें रक्षण तुमचें सहाय्य मिळेल तरच शक्य होईल."

"महाराज ! सहाय्य ? मला असें वाटत आहे कीं शक्तिकोटला तो मांत्रिक उचलून घेऊन गेला आहे." नंतर कांहीं वेळ थांबून गंगाधर पुन्हां म्हणाला—"पण हा गलका कसला ? तुम्हांला नाहीं ऐकूं येत ?" त्यानें सैनिकांकडे वळून विचारलें.

दोन तीन सैनिक एका उंच दगडावर उभे राहून टाळ्यांचा आवाज ज्या बाजूनें ऐकूं येत होता त्या बाजूला पाहूं लागले. म्हणाले—"मालक! लोकांचे थवेच्या थवे याच बाजूला येत आहेत. त्यांच्यापैकीं कांहीं गेलावर नाचत आहेत."

इतक्यांत एक घोडेस्वार सरळ उग्रसेना-जवळ येऊन खालीं उतरला. त्याचे कपडे जागोजागीं जळलेले होते. त्याची म्यान रिकामी होती आणि तल्वार हातांत नव्हती. तो उग्रसेनाचा खजिनदार होता. "महाराज! खजिना लुटला गेला. मी कसाबसा जीव वांचवून आपणांला कळ-विण्यासाठीं आलों आहें. ते सर्व लोक आपल्या शोध काढीत इकडेच येत आहेत. पळा! नाहीं तर आपल्या जिवाला धोका आहे!" असें म्हणत खजिनदार उग्रसेनाचे पाय धरून रडूं लागला.

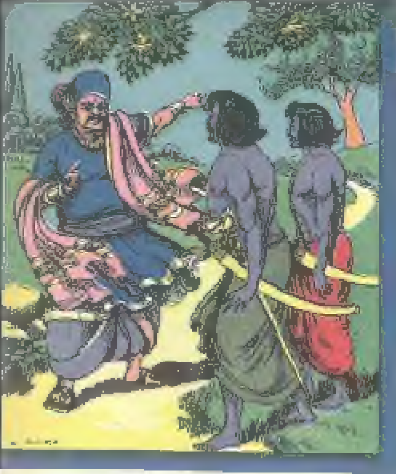
"कोठें पळ म्हणतोस व कसे पळ-णार?" गंगाधरनें त्याला विचारलें व धूमक आणि सोमक दोघांना जवळ यायला खूण केली.

"सैन्याची जमवाजमव करून त्या बंडखोरांना चिरडून टाकावें महाराज!" कांदंबचा मंत्री आपल्या राजाला म्हणाला.

"सैन्य!" गंगाधर मोठ्यानें हंसला. "प्रजेनेंच बंड केल्यावर सैन्य आकाशांतून का येणार आहे, मंत्री!" मंत्र्याला गप्प करून गंगाधर म्हणाला—"आतां तुमचें रक्षण हे सोमक व धूमकच करूं शकतील. सोमक आणि धूमक! हें काम करायची आहे का तयारी?" त्यानें दोघांना संबोधन करून विचारलें.

"या राजाचें व मंत्र्याचें रक्षण आम्हाला करतां येईल. परंतु यांचें राज्य नाहीं परत करतां येणार याला!" दोघे म्हणाले.

“धूमक! राजाशिवाय राज्य कसें? विचार करून बोलशील कीं नाहीं जरा!” गंगाधरनें दरडावून विचारलें.

“महामंत्री! मला राज्याचा मोह नाहीं. मी आपल्या सुखीच्या शोधार्थ रानोमाळ हिंडायला तयार आहें.” उग्रसेन म्हणाला.

“राजा असेल तरच मंत्री!” कदंबचा मंत्री म्हणाला.

“राज्यच नसेल तर खजिना कशाला? मीदेखील आपणांबरोबरच येतों महाराज!” खजीनदार उग्रसेनाला म्हणाला.

“तुमच्या पैकीं एकहि त्या लोकांच्या समोरून जिवंत सुटणें शक्य नाहीं.” सोमक दरडावून म्हणाला.

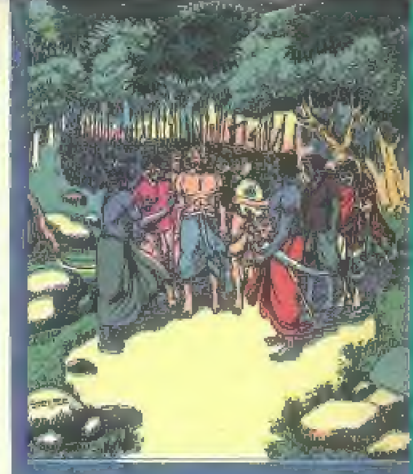
“येथें आज्ञा करणारा फक्त मी आहें! कोणी मध्यें कांहीं बोललेलें मला खपणार नाहीं.” गंगाधर डोळे वटारून म्हणाला. उग्रसेन महाराज व त्यांचा मंत्री कुंतल देशाच्या आश्रयाला आले आहेत. त्यांचें रक्षण करण्याचा भार माझ्या शिरावर आहे. धूमक आणि सोमक! जा तुम्ही दोघे, त्या लोकांना परत राजधानीकडे समजावून पाठवून द्या! हे पुढें आले तर रक्तपात होईल!” असें सांगून त्यानें आपल्या सैन्याला तयार राहण्यास हुकूम सोडला.

कुंतल देशाच्या मंत्र्याचा हुकूम ऐकून सोमक व धूमक दोघांना आश्चर्य वाटलें व राग पण आला. सोमक रागाच्या भरांत कांहीं बोलणार तेवढ्यांत धूमक त्याला आवरून त्याच्या खांद्यावर हात ठेवून त्याला दूर घेऊन गेला. म्हणाला—“सोमू! अशी घाई कशाला, आपण गंगाधरशीं वैर केलें तर तो आपल्या सर्व अनुयायांची कत्तल करील व कदंबच्या गादीवर उग्रसेनाला बसवील. म्हणून तूर्त त्यांच्या सल्लाप्रमाणें करण्यांतच आपलें व सर्वांचें हित आहे.” धूमकनें सोमकला समजावून सांगितलें.

सोमक थोडा वेळ मागें पुढें करून शेवटीं धूमकनें सुचविल्याप्रमाणें त्याच्याबरोबर निघाला. दोघे घोड्यावर बसून विनयनाद करीत कदंबचे नागरिक येत होते तिकडे गेले.

नागरिकांपैकीं कांहींनीं त्यांना ओळखलें. ते ओरडले—“अरे ते पहा, धूमक आणि सोमक! त्यांचें नेतृत्व मिळालें तर कुंतल देशाच्या शतयातु राजाला देखील गादी-वरून काढून टाकतां येईल!”

धूमक पुढें गेला व सर्वांना शांत रहायला सांगून म्हणाला—“नागरीक हो! आतां तुम्ही कदंबच्या राजधानीस परत जावें यांतच आपलें सर्वांचें हित आहे. उग्रसेन व त्याचा मंत्री कुंतल देशाच्या मंत्री गंगाधर याला शरण गेले आहेत. तुम्ही त्या दोघांवर सूड उगवायासाठीं पुढें गेलांत तर कुंतल देशाच्या सशस्त्र व ताज्या दमाच्या सैन्याशीं युद्ध करावें लागेल. या युद्धांत आपल्याला यश येईल की नाहीं, मला तरी शंका आहे. समजा, आपण जिंकलो तर कुंतल देशाचा राजा आपलें सर्व सैन्य घेऊन

आपल्या राज्यावर स्वारी करील. त्याच्या-समोर आपला टिकाव लागणें अशक्य!

“आतां आम्हांला राजाचें राज्यच नको आहे. आम्ही त्याचा शेवट करण्यासाठीं आवश्यक असेल तर कुंतल देशाशीं पण युद्धाला तयार आहों.” गर्दीतून एक तरुण म्हणाला.

“आत्मार्पण व आत्महत्या यांतला भेद तुला कळत नसेल असें नाहीं मला वाटत.” असें म्हणत धूमक थोडा हंसला व म्हणाला—“प्रजेचें राज्य स्थापन करणारी ही तरुण मुलें आपापल्या घरीं जाऊन

काहीं दिवस खेळत राहाली तर त्यांचें व त्यांच्या देशाचें जास्त हित होईल. मी कर्दंब नगराच्या प्रमुख नागरिकांना पुढें यायला विनंति करीत आहें." धूमक म्हणाला.

चार पांच वृद्ध नागरिक गर्दीतून वाट काढीत पुढें आले. धूमक घोड्यावरून खालीं उतरला व त्यांना नमस्कार करून म्हणाला—"आतां नेतृत्व तुम्ही वडीलधाऱ्या लोकांनीं हातीं घ्यावें अशी माझी विनंति आहे. या तरुण मंडळीला वस्तुस्थितीची कल्पना असणें शक्य नाहीं. गंगाधरनें सांगितल्याप्रमाणें राजाशिवाय राज्य कसें? पण उग्रसेनाला कर्दंब देशाचा राजा होतां येणार नाहीं. पण त्याची मुलगी गादीवर बसली तर आपल्याला हरकत कां असावी!" तो म्हणाला.

"कांतिसेनेला आमची राणी करावें, आम्हांला तेंच पाहिजे आहे!" लोक ओरडूं लागले. वृद्ध नागरिकांनीं पण त्याला सहमती दिली.

"असें असेल तर सर्वांनीं शांतपणें परत कर्दंब नगरास जावें. युवराणीला जो राक्षस उचलून घेऊन गेला आहे त्याचें पारिपत्य करून आपल्या राणीला सोडवून आणण्याची जबाबदारी मी घेतों." धूमक म्हणाला.

लोकांनीं धूमकचा जयजयकार केला आणि कर्दंब नगराकडे परतले. धूमक व सोमक गंगाधर मंत्री उभा होता तिकडे आले. त्याच वेळीं धूमकच्या कमरेला लोंबत असलेला मायाजंतर धागा मंत्रवृंद 'जय' म्हणत दोरी तोडून आकाशांत उडूं लागला. सोमकनें तो धरण्यासाठीं उडी मारली.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

अर्थलोभी

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला आणि झाडावरून प्रेत खांद्यावर टाकून घेऊन मौनपणें स्मशानाच्या दिशेनें निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! तुझ्यासारखे चिकाटीनें परिश्रम करणारे क्वचित आढळतात. सामान्य मनुष्य अर्थलोभीसारखा अल्प प्रयत्नानें जास्त लाभ व्हावा हीच अपेक्षा ठेवून श्रम करतो. परंतु अशा लोकांना यशपण क्वचित मिळतें. तुला कष्टाला येऊं नये म्हणून अर्थलोभीची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

कांची नगरींत बाहुबली राज्य करीत असतां राजधानींत अर्थलोभी नांवाचा एक व्यापारी रहात असे. बंधुबांधव कदाचित

वेताळाच्या गोष्टी

फसवून फुढविलील असा विचार करून त्यानें कामाची देखरेख ठेवण्यासाठी आपल्या बायकोलाच नेमलें.

त्याच्या बायकोचें नांव मानपरा असें होतें. ती एक अपूर्व रूपवतीच नव्हे तर व्यवहार कुशल आणि लोकांना आणि काम साधून घेण्यांत पण फार हुशार होती. नवऱ्याला व्यापारांत फायदा करून देण्याच्या कामीं तिला चांगलेंच यश आलें.

एकदां सुखधन नांवाचा एक परदेशी व्यापारी आपल्याबरोबर निरनिराळ्या प्रकारचे सुंदर घोडे व सुती, रेशमी आणि लोकरीचे निरनिराळ्या प्रकारचे कापड घेऊन व्यापारासाठीं कांची नगरांत आला. तेव्हां अर्थलोभीनें बायकोला त्याच्याकडे जाऊन पांचशें घोडे व पांच हजार रुपयांचे चीन देशांतले रेशमी कापड विकत घेऊन यायला सांगितलें. नंतर तें आपण आपल्या राजाला विकलें तर पुष्कळ फायदा होईल असें पण म्हणाला.

नवऱ्यानें सांगितल्याप्रमाणें मानपरा सुखधन उतरला होता त्या जागीं गेली. घोडे व कापड विकत घ्यायचें आहे असें म्हणून तिनें किंमत विचारली. सुखधन तिचें सौंदर्य पाहून म्हणाला "मी तुला घोडे किंवा रेशमी कापड विकायला तयार नाहीं. फक्त एक रात्र माझ्याबरोबर येऊन राहशील तर तुला हवे असलेले पांचशें घोडे व पांच हजार रेशमी वस्त्रें मी बक्षिस देईन."

"हें मी पतीला जाऊन सांगतें" असें उत्तर देऊन मानपरा स्वतःच्या घरीं निघून गेली. सुखधन जें म्हणाला तें ऐकून अर्थलोभीला राग आला नाहीं. शांतपणें म्हणाला—"पांचशें घोडे व पांच हजार वस्त्रें! एक रात्रभर त्याच्याकडे राहायला हरकत काय? आज रात्रीं जा त्याच्याकडे आणि उद्यां सकाळीं ये परत."

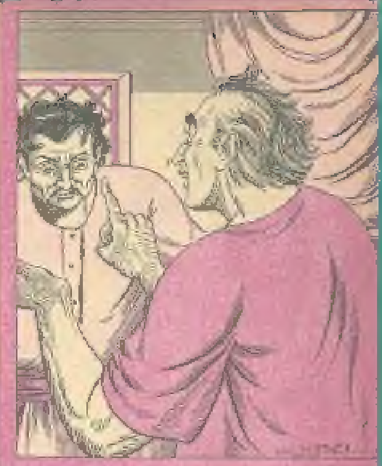
मानपरा त्या प्रमाणें सुखधनच्या घरीं गेली. सुखधननें अर्थलोभीकडे घोडे व रेशमी वस्त्रें पाठवून दिलीं.

उजाडल्यावर अर्थलोभीनें बायकोला बोलावून आणण्यासाठीं आपल्या नोकरांना सुखधनच्या घरीं पाठविलें.

त्यांना पाहून मानपरा म्हणाली—"तुमच्या धन्यानें मला विकलें आहे. तुमच्या मालकाला एक वेळ लाज नसेल, पण मला स्वतःचा स्वाभिमान आहे. मी येत नाहीं! तुम्ही आपल्या मालकाला जाऊन सांगा."

नोकरांनी येऊन बायकोचा निरोप कळवल्यावर अर्थलोभीला भयंकर राग आला व त्यानें बळजबरीनें बायकोला घेऊन जायचें मनांत योजलें आणि आपला मित्र हरबल याचा सल्ला घेतला. हरबलानें तसें करणें बरोबर होणार नाहीं असा सल्ला दिला.

"तूं बायकोला विकायला मागें पुढें पाहिलें नाहींस व त्यानें तिच्यासाठीं आपल्या ऐश्वर्याचा त्याग केला. तो शूर ठरला व तूं लोभी. त्याच्या सारख्या त्यागी पुरुषासाठीं आपला प्राण द्यायला लोक धांवतील. तुझ्या-सारख्या लोभ्याकडे कोणी ढुंकूनदेखील पाहणार नाहीं. म्हणून त्याच्याकडून बायकोला घेऊन येण्याचा तुझा प्रयत्न व्यर्थ आहे." मित्र म्हणाला.

तेव्हां अर्थलोभी राजाकडे गेला आणि सुखधन बायकोला अपहरण करून घेऊन गेला असें सांगून तिला सोडवून आणावी अशी विनंति केली. पण घडलेली खरी गोष्ट मुळींच सांगितली नाहीं.

हा केवढा अन्याय झाला. अपराध्याला योग्य शिक्षा केलीच पाहिजे असें राजानें ठरविलें. परंतु त्याच्या मंत्र्याला मात्र तें बरोबर वाटलें नाहीं. म्हणाला "महाराज! सुखधन हा एक परदेशी व्यापारी आहे. सर्व

गाईंची चवकशी केल्याशिवाय त्याला शिक्षा करणें अन्यायाचें ठरेल."

मंत्र्याचा सल्ला ऐकून राजानें एक दूत सुखधनच्या घरीं पाठविला आणि घडलेली सर्व हकीकत विचारून यायला त्याला सांगितलें. दूत आलेला पाहून मानपरानें घडलेलें वृत्त त्याला सांगितलें. राजाला तें सर्व ऐकून आश्चर्यच वाटलें. राजा अर्थलोभीला बरोबर घेऊन सुखधनच्या घरीं गेला.

राजाला आलेला पाहून मानपरानें त्याच्या पायावर लोटांगण घालून घडलेलें सर्व वृत्त अथपासून इतिपर्यंत सांगितलें व म्हणाली—

"या दोघांपैकीं माझा खरा पति कोण हें आतां आपणच सांगावें."

राजानें अर्थलोभीकडे वळून पाहिलें. पण तो काय बोलणार? त्याची वाचाच बंद झाली होती. मानपरा जें बोलली तें बरोबर आहे असा विचार करून राजा म्हणाला "बाई! तुम्ही म्हणतां तें बरोबर आहे असें मी सुद्धां म्हणेन. तुमच्यासाठीं सर्व ऐश्वर्याचा त्याग करणाराच तुमचा खरा पति!"

तें ऐकून अर्थलोभीला इतका अपमान वाटला की रागाच्या भरांत तो राजाला म्हणाला—"महाराज! हें सर्व सोडा! तर मग मी व माझ्या कुटुंबांतले सर्व लोक एका बाजूला आणि सुखधन व त्याच्या कुटुंबांतले लोक दुसऱ्या बाजूला उभे राहून युद्ध करतों. ज्याचा पक्ष जिंकेल, मानपरा त्याची बायको होईल. आपण या द्वंद्वयुद्धास परवानगी द्यावी."

"असल्या शुभ कार्यासाठीं कुटुंबांतल्या सर्वांनीं युद्ध करण्याची गरजच काय? आपण दोघे द्वंद्वयुद्ध करूं या. जो जिंकेल मानपरा त्याची बायको होईल. आपणच दोघे ही शपथ घेऊन राजाला साक्षी ठेवून द्वंद्वयुद्ध करूं या." सुखधन म्हणाला.

राजाची परवानगी मिळतांच दोघे राजा व मानपरा या दोघांसमक्ष घोड्यावर बसून व शस्त्रास्त्र घेऊन द्वंद्वयुद्ध करूं लागले. सुखधननें आपला भाला अर्थलोभीच्या घोड्याला मारल्याबरोबर घोड्यानें अर्थलोभीला खालीं पाडलें. तरी त्याला सुखधननें ठार केलें नाहीं, उलट त्याला पुन्हा घोड्यावर बसूं दिलें. अर्थलोभी चारदां जमिनीवर पडला तरी सुखधननें त्याला प्रत्येक वेळीं पुन्हा घोड्यावर बसायला अवधी दिला. एवढेंच नव्हे तर नव्या दमानें द्वंद्वयुद्ध करण्यासाठीं प्रोत्साहन पण दिलें. अर्थलोभीचें एक आयुध एकदा जमिनीवर पडलें तें घेण्यासाठीं अर्थलोभी खालीं उतरला असतां घोड्यानें त्याला लाथ मारली. अर्थलोभी बेशुद्ध होऊन पडला. अर्थलोभीच्या नोकरांनीं त्याला उचलून बाजूला केलें.

राजानें सुखधनचें अभिनंदन केलें व सर्व प्रकारें त्याचा गौरव केला. नंतर त्यानें सर्व चवकशी करून अर्थलोभी कडून सुखधन यानें मिळविलेलें ऐश्वर्य अन्यायानें व अधर्मपणानें मिळविलें असल्याचें सांगून तें स्वतःकडे जमा केलें आणि सुखधनला हद्दपारीची शिक्षा केली.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला, "राजा! मला एक गोष्ट कळत नाही. राजानें सुलक्षण व अर्थलोभी यांच्या द्वंद्वयुद्धाला परवानगी कां दिली? कारण द्वंद्वयुद्धापूर्वीच राजानें मानपत्र ही सुलक्षण यांची बायको आहे हें मान्य केलें होतें. अर्थलोभी हाच पण राजानें त्याचें सर्व धन स्वतःच्या स्वाधीन करून घेतलें हें कसें काय हें नाहीं कळलें मला. त्याला असें करावयाचें होतें तर द्वंद्वयुद्धाला परवानगी देण्याची गरजच काय होती? तूं या प्रश्नांची उत्तरें माहीत असून दिली नाहींस तर तुला परिणाम माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

तें ऐकून विक्रमार्क म्हणाला, "अर्थलोभी पैशासाठी काय वाटेल तें करायला तयार झाला होता हें स्पष्टच दिसत होतें. [illegible] त्याने परवानगी दिली त्यांत हेतू एवढाच की त्याच्या अंगांत शौर्य व [illegible] आहे का नाहीं हें राजाला पहावयाचें होतें. अर्थलोभी जिंकला असता तर [illegible] मानपत्रा त्याचीच बायको आहे [illegible] तिला घेऊन जायला त्याला [illegible] असतें. एवढेंच नव्हे, तर त्याला आपल्या पदरीं कदाचित नोकरी पण दिली असती. पण अर्थलोभांत शौर्य व शस्त्रनैपुण्य यांच्या कांहीच आढळलें नाहीं. असल्या निश्चयाचा माणसाकडे संपत्ति राहणें समाजाच्या हिताचें नाहीं हें ओळखून राजानें त्याला तो दंडच दिला!"

राजाच्या उत्तरानें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ अदृश्य झाला व पुन्हां झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळूं लागला.

चिंचेची मोट

एका गांवीं एक व्यापारी राहात असे. [illegible] मैं कुठून फार मोठे होतें व व्यापार [illegible] म्हणून त्याला कुणाच्या लर्थे कार्यें [illegible] नसे. तो बाजारपेठेच्या गांवीं दर आठवड्याला जाई व माल विकत घेऊन आपल्या गांवीं येई. परंतु कधीं मोठ्या [illegible] गाडींत सामान भरून येत नसे. [illegible] आडवाटेनेंच येई. कारण जकात नाका आडवाटेवर नव्हता. असा त्यानें जकातीचे पैसे तो वांचवी. म्हणून सर्वदां आडवाट स्वतः उचलून नेतां येईल एवढाच माल तो विकत घेई.

आडवाट एका रानांतून [illegible] असे. [illegible] [illegible] [illegible] व [illegible] [illegible] भीति होती ती निराळीच. त्या रानांत भुतें [illegible] हीं त्याच वाटेनें पायी येई.

एकदां तो त्या रानांतल्या वाटेनें [illegible] उचलून जात असतां एका मोठ्या वडाच्या झाडावरून उडी मारून एक भूत त्याच्यासमोर उभें राहिलें. "मी तुला खाणार!" असें म्हणत भूत त्याच्या जवळ येऊं लागलें.

व्यापारी काय करावें हें न सुचल्यानें घाबरला, पण स्वतःला सावरून म्हणाला, "असें होय, तूं भूतच आहेस नाहीं का? मला प्रथम वाटलें कीं दामणच नाहींस तूं!"

तें ऐकून भुताला आश्चर्य वाटलें. या माणसाला भुताचें भय दिसत नाहीं म्हणावयाचें! दामणाला भितो हा!

"दामण? कसा रे असतो? मी नाहीं पाहिला त्याला!" त्यानें नांवदेखील ऐकलें

नाही मी! माझ्याहून जास्त भयंकर आहे [illegible] भुताने विचारले.

"दामण सामान्यपणे या जंगलात नाही [illegible] आमच्या [illegible] पण [illegible] आमचे तुकडे तुकडे करून [illegible] दूर [illegible] आहे त्याची" [illegible] म्हणाला.

भुताला ते ऐकून राग आला की व्यापारी त्याला मुद्दाम [illegible] दामणाचा वर्णन करून त्याला भीति दाखवीत होता [illegible] म्हणाले 'दाखव मला तो दामण कोठे आहे [illegible]

"तो एका बाजारपेठेत राहतो. त्याने [illegible] पाहिले [illegible] म्हणाला.

त्याने पोत्यात ठेवलेला माल बाहेर [illegible] पोत्याचे तोंड बंद केले. नंतर [illegible] पोते [illegible] इकडून घेऊन दुसऱ्या वाटेने गेला आणि त्याने आपला माल काढून ठेवला होता त्या [illegible] पोते घेऊन भुताला म्हणाला [illegible] दामणाला [illegible] तीच वाजविला [illegible] घेऊन दुकानदाराने दुकानात [illegible] तीच्या नाक्यावर आला. त्याला पाहून [illegible] अधिकाऱ्यात [illegible] अडवून विचारले "काय आहे पोत्यात [illegible]"

[illegible] आहे. चार पण आहे [illegible] एक रुपया काढ [illegible]

नाहीतर तुझ्या [illegible] चाळणी [illegible]

[illegible]

"[illegible] या झाडाच्या मुळांत पैसे पुरून ठेवले आहेत. म्हणून [illegible] जाऊन बसले.

व्यापाऱ्याने [illegible] पाहिले तर [illegible] त्याला तेथे ठेवा सापडला. सर्व [illegible] घेऊन तो आनंदाने आपल्या [illegible] निघून गेला.

परोपकारी गोपाळ

एकदा गोपाळकडे मामाच्याचा [illegible] आल

काही कामानिमित्तें सकुटुंब सासुरवाडी जावें लागलें. म्हणून त्यानें आपल्या शेजाऱ्याला म्हशीकडे व गाईकडे जरा लक्ष ठेवा म्हणून सांगितलें व एक पाडा होता तो कांहीं दिवस ठेवून घ्यायला त्यानें विठू राखण्याला सांगितलें

कांहीं दिवसांनी घरीं आल्यावर गोपाळ पाड्याला मागून घेऊन जाऊं लागला तेव्हां विठूची मुलगी सखू पाड्याकडे पहात उभी होती. तिचे डोळे डबडबले होते गोपाळच्या तें लक्षांत आल्याशिवाय राहिलें नाही म्हणाला "विठू! पाड्यावर तुझ्या घरच्या सर्वांचीच माया दिसते आहे!"

"होय, धनी!" विठू म्हणाला

"मग घे ठेवून!" गोपाळ म्हणाला

"गरिबाकडे इतके पैसे कुठं [illegible] धनी, पाडा विकत घ्यायला?" विठू म्हणाला

"अरे मी मागितले का पैसे? ठेवून घे; आज पासून हा पाडा तुझा! तुझा आणि सखूचा" असे सांगून गोपाळ निघून गेला

दोन वर्षे लोटली सखू लहानाची मोठी झाली विवाह योग्य झाली पण [illegible] पैसे [illegible] पाडा [illegible] बैल झाला होता विकला तर [illegible] पैसे मिळतील व [illegible] [illegible] होईल असा विचार करून विठूने गोपाळला विचारलें [illegible] होकार दिला

विठू [illegible] विकणार आहे हे [illegible] [illegible] तो विकत घ्यायचे ठरविलें [illegible] गोपाळशी ओळख होती. [illegible] हा

[illegible] तर बैल स्वस्तात मिळेल [illegible] कल्पना होती. म्हणून [illegible] गोपाळकडे [illegible] म्हणाला गोपाळ [illegible] विकणार [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] हे आपल्या [illegible] गोपाळ [illegible]

"[illegible] [illegible] तूं मध्यस्थ [illegible] तरी [illegible] बरें!" कल्लूने सुचविलें.

गोपाळ त्याच्याबरोबर यायला तयार झाला [illegible] पडला तर विठूला [illegible] बरं वाटेल असें त्याला वाटलें. दोघे विठू कडे गेले ते कोणत्या कामासाठी आले आहेत हें [illegible] विठू गोपाळला [illegible] तुम्ही [illegible] ती किंमत [illegible] [illegible]

[illegible] तूं विकणार [illegible] विकत घेणार [illegible] काय किंमत मिळावी [illegible] तुला [illegible] वाटेल तर [illegible] [illegible] म्हणाला

[illegible] रुपये मिळावे असें वाटत होतें [illegible] विसावून पाहिलें आहे मी [illegible] रुपये कमीत कमी मिळतील असें म्हणालें आतां तुम्हाला जें वाटेल तें ठरवा मी डोळे मिटून जें मिळेल तें घेईन." विठू गोपाळला म्हणाला.

कल्लू गोपाळला एका बाजूला घेऊन जाऊन म्हणाला "सांग, पन्नास रुपये रास्त किंमत आहे तूं सांगशील ती किंमत त्याला मान्य आहे"

"तुला शंभर रुपये जास्त वाटत असतील तर सोडून दे. पण मी कसा काय सांगूं कीं अर्ध्या किंमतीवर दे म्हणून?" गोपाळनें विचारलें.

"[illegible] तू आम्हाला मला काय [illegible] झाला?" [illegible] विचारलं.

"हे पहा, हे तुलाच कळायला हवें. मी [illegible] असता [illegible] त्यानें [illegible] जास्त किंमत मागितली असती. तुला [illegible] अगल [illegible] नको म्हणून [illegible]" गोपाळ म्हणाला.

"मला वाटलं होतं की तूं माझ्या वतीनं [illegible] टाकशील. [illegible] मला?" [illegible] गोपाळला [illegible] असा [illegible] रोखलं.

गोपाळ विठूजवळ जाऊन म्हणाला, "समजला तूं मागितलेली किंमत जास्त वाटत आहे. तू एक काम कर. तूं हा पाडा [illegible] दे [illegible] [illegible] मुलीचें लग्न ठाक करून."

"तुमचा पाडा तुम्हांलाच विकू नये नाहीं होणार माझ्या हातून." [illegible] घेऊन जा [illegible] तुमचा आहे [illegible] पैसेदेखील घेणार नाहीं. मुलीचें [illegible] होईल. आणखी फक्त काही [illegible] त्याची गरजपण नाहीं. [illegible] पाहिलें सुद्धां नाहीं [illegible] म्हणजे स्थळ पाहायला बरें होईल [illegible] विचार केला होता. या पाड्याला विकून मुलीचें लग्न उरकायचा विचार होता [illegible] विठू म्हणाला.

[illegible] बोलणें चालू असतां रामू तिथें आला. त्यानें विचारलें "कसला [illegible] चालू आहे?" गोपाळनें सर्व [illegible].

रामू म्हणाला, "हा पाडा [illegible] घ्यायला, इतर काम [illegible] काय. मी पैसा तो शंभर रुपयाला [illegible] वहा रुपये [illegible] मी बाकी पैसे [illegible] देऊन पाडा घेऊन जातों." असें [illegible] त्यानें विठूला वहा रुपये दिले.

रामूला तो सौदा पटल्या [illegible] शंभर रुपये घेऊन विठूकडे [illegible]

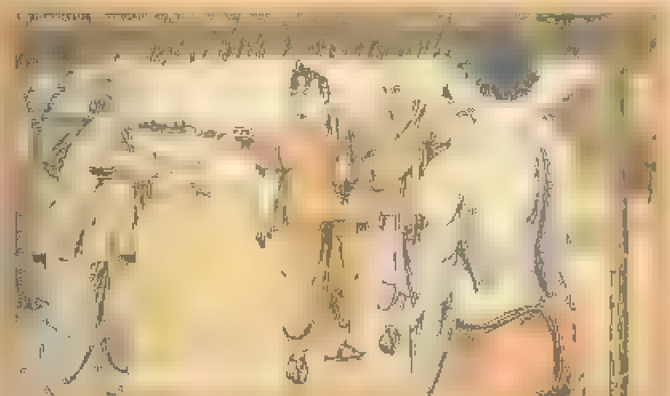
व म्हणाला- "हे घे, तूं मागितलीस ती [illegible] घेऊन जातो पाडा!"

विठू म्हणाला "गोपाळरावांनी मला [illegible] की तुम्हांला किंमत जास्त वाटते [illegible] नको आहे म्हणून मी तो [illegible] व बाकी ठरल्याचे दहा रुपये [illegible]

[illegible] बोलणें चालू असतां तूं रामूला [illegible] विकूनदेखील टाकलास? तुमच्या [illegible] चाक्य निघाल्याबरोबर मी शंभर [illegible] केलें असतें म्हणजेच सौदा पटला [illegible] होय तुला मी तुझा पाडा नको असें तोंडानें बदला का?" म्हणूनें विचारलें.

"तूं आणि गोपाळराव बाजूला जाऊन काय बोललांत हें आतां मला काय ठाऊक? नंतर तुम्ही विकून टाकला म्हणून गोपाळरावांनी तुम्हांला किंमत जास्त वाटते म्हणून सांगितलें. तुम्हांला पाडा आवडला व तुम्ही मी मागितलेली किंमत द्यायला तयार आहा हें मला कसें काय कळणार?" विठूनें विचारलें.

"कोठें आहे तो गोपाळ?" असं म्हणून विठूला रागाच्या सुरात विचारलें. त्याच वेळी रामूबरोबर गोपाळ तेथें जागीं झाले.

काय रे गोपाळ? तू विठ्ठला म्हणा-लास की मला त्या किंमतीवर पाडा नको आहे मी शंभर रुपये आणले आहेत. पाडा मला मिळाला पाहिजे " लखू म्हणाला

"तू उलट माझ्यावर आता पाचहून लिहून गेलास आणि पाडा घ्यायचा विचार करीत आहेस हे सांगितलेस देखील नाही. तुला पाडा हवा आहे हे मला कसे काय कळणार? रामू किंमत सांगितल्यावरोबर दहा रुपये आगाऊ म्हणून देऊन गेला, [illegible] मनुष्य दहा दिवस थांबून [illegible] आला तर [illegible] या तऱ्हेने आडआडा [illegible] किंमतीवर [illegible] तू [illegible] तीस [illegible] एक [illegible] म्हणाला [illegible]

[illegible] तू म्हणतोस तेच खरं [illegible] काणी [illegible] रुपये [illegible] मलाच मिळाला पाहिजे " लखू म्हणाले

[illegible] म्हणाला—"गोपाळ तू काय [illegible] चालवली आहेस रे? [illegible] भांडण लावून तू गंमत [illegible] होय ना?"

"असं होय " लखू म्हणाले

"हे पहा, मला माझा हा पाडा [illegible] च्याच नाही. रामू [illegible] कशाला काढतोस? तू दिलेले [illegible] मी परत करतो. दोघे चाले [illegible] सांगून त्याने घरातून दहा रुपये आणून रामूला दिले

[illegible] गोपाळकडे रागाने [illegible] [illegible] निघून गेले. इतक्यात लखू [illegible] बाबा! आपल्या गोपाळांनं [illegible] [illegible] म्हणून " इतक्यात एक [illegible] विचारले लागला [illegible] काय [illegible] [illegible]

[illegible] केले काय पहून घायला [illegible] की नाही?" गोपाळने [illegible]

"माझा मुलगा आहे इथे [illegible] पैसे घेऊन निघाला आहे मी त्याच्या पाठोपाठ आलो आहे." तो मनुष्य म्हणाला

विठू एका मुलाला हात धरून घेऊन [illegible]

त्याचे नाव होते विनू, त्याचा [illegible] मजुरी करून पोट भरीत असे आणि [illegible] होता उडाणटप्पू एक पैसा मिळविण्याची लायकी नाही आणि निघाला होता लग्न करायला लग्न केले आणि नंतर स्वतःचे पोट भरण्याची ज्याच्यात लायकी नाही तो

वायकोचें पोट काय भरणार ?' म्हणून बाप खूप रागावला होता. त्या रागाच्या भरात मुलगा बापाला म्हणाला होता, "मी मिळवीन [illegible]

असें सांगून घरांत हातें नव्हते तें पैसे उचलून घेऊन स्वारी पळून गेली होती आणि विठूच्या गोठ्यांत जाऊन लपली होती.

गोपाळनें मुलाला वरा न्याहाळून पाहिलें मुलगा बरा दिसला. मुलगा कर्तबगार निघेल, असें वाटलें त्याला. त्याला काम दिलें तर करील. पोटाला मिळू लागलें [illegible]

[illegible]

"हर आपलें पोट भरील तर ना बायकोचें भरणार ?" विठूनें शंका केली.

[illegible]

उज्जैन नगरींत निश्चयदत्त [illegible]

[illegible] सर्व करी.

[illegible]

[illegible]

त्यानंतर कांही वेळानें एक विद्याधरी तिकडे आली. तिनें महाकालाची आराधना केली. खांबावर गौरीची मूर्त कोरलेली पाहून तिला वाटलें खांबांत गौरी रहात असावी. ती देखील त्या खांबांत शिरून विश्रांती घेत बसली.

थोड्या वेळानें निश्चयदत्त नित्यनियमाप्रमाणें त्या खांबाजवळ आला व देवीची मूर्त पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. त्यानें खांबाच्या मागच्या बाजूला चंदन लावलें व आपली पाठ त्यावर घासली.

खांबांतल्या विद्याधरीनें त्याला पाहिलें व त्याच्या सौंदर्यावर भाळली. याच्या पाठीला चंदन लावणारी कोणी नसेल, असें तिला वाटलें [illegible] निश्चयदत्ताच्या पाठीला चंदन लावें [illegible]

श्री प्रभाकर नवरे

तिच्या हाताचा स्पर्श झाल्यावर व लगेच तिच्या बांगड्यांचा आवाज ऐकू आल्यावर निश्चयदत्त चकित झाला व हात वळवून मागें त्यानें चटदिशीं तिचा हात धरला.

"सोड हात! कां धरतास हात माझा? माझी काय चूक?" विद्याधरीनें सोसांतूनच विचारलें.

"तूं कोण हे तूं समोर येऊन सांगेपर्यंत मी नाहीं सोडणार हात!" निश्चयदत्त म्हणाला. विद्याधरी सोसांतून बाहेर आली व निश्चयदत्तसमोर बसून तिनें आपलें जीवनवृत्त सांगितलें.

हिमालय पर्वताच्या एका शिखरावर पुष्करावती नगरींत विद्याधर नांवाचा एक विद्याधर राज्य करीत असे. त्याची ती मुलगी होती. अनुरागपरा असें तिचें नांव होतें. ती महाकालाच्या पूजेसाठी आली होती आणि त्या स्थानांत विश्रांती घेत बसली असतां निश्चयदत्ताला पाहून त्याच्या रूपावर भाळली. म्हणून साहस करून तिनें त्याच्या पाठीला चंदन चोळलें. असें बोलण्यांत आपलें वृत्त सांगून तिनें त्याचा निरोप मागितला.

'दुष्ट कुठली? माझें मन चोरून तूं पळून जाणार होय? मी नाहीं जाऊं देणार!" निश्चयदत्त म्हणाला.

"तू आमच्या गांवीं आलास तर मी तुझ्याबरोबर लग्न करून तुझी पत्नी म्हणून रहायला तयार आहे. तूं तिकडे यायला तयार असशील तर वाटदेखील तुला कळेल.' असें सांगून ती त्याच्याकडे प्रेमानें पहात आकाशांत उडूं लागली.

पुष्करावती नगरीस जावें लागलें तरी चालेल पण अनुरागपराचा विसर होणें अशक्य! यत्न करून पहावा. यश मिळालें तर ठीकच पण यत्न केल्याशिवाय स्वस्थ बसून राहाणें याला आवडेना तो उत्तरकडे निघाला.

वाटेंत त्याला तीन वैश्य तरुण भेटले. ते देखील उत्तरेकडेच जात होते. म्हणून तिघे बरोबरच निघाले.

कांहीं अंतर चालून गेल्यावर ते ताजिक जातीच्या देशांत येऊन पोंचले. ताजिक जातीच्या लोकांनीं या चौघांना धरलें आणि एका श्रीमन्त ताजिक व्यापाऱ्याच्या हातीं त्यांना विकून टाकलें. त्या व्यापाऱ्यानें त्यांना आपल्या राजाकडे नजराणा म्हणून पाठवून दिलें. ते ताजिक देशाच्या राजधानीजवळ पोंचले असतील त्याच वेळीं, दैवयोगा असा कीं राजा मरण पावला. म्हणून ताजिक व्यापाऱ्याच्या नोकरांनीं राजाच्या मुलाजवळ विनंती केली कीं त्यांच्या धन्यानें राजाकडे नजराणा म्हणून त्या चौघांना पाठविलें होतें. तर युवराजानें तो नजराणा स्वीकारावा. असें सांगून त्यांनीं निश्चयदत्त व तिघां वैश्य तरुणांना युवराजाकडे सोंपलें व ते निघून गेले.

"असें होय! तर मग माझ्या वडिलांची समाधी बांधतांना त्यांच्या प्रेतावरावर या चौघांना पण पुरावें. तोपर्यंत यांना तुरुंगांत

ठेवावें." असी युवराजानें आपल्या नोकरांना आज्ञा केली.

राजाच्या शिपायांनीं चौघांना एका झोंपडींत नेऊन ठेवलें. आपल्याबरोबरचे तिघे तरुण घाबरून गेलेले पाहून निश्चयदत्त त्यांना म्हणाला—"घाबरून जाऊन धरधर कांपत राहाल्यानें तुमच्यावरचें संकट टळेल असें वाटतें का तुम्हांला. मरायचेंच आहे तर हंसत खेळत मरण्याची तयारी कां ठेवीत नाहीं? नाहींतर सर्वांचें रक्षण करणाऱ्या दुर्गामातेचें तरी स्मरण करा" असें सांगून त्यानें महादेवाचें स्मरण केलें

व मनातल्या मनांत त्याला नमस्कार करून निश्चिंतपणें झोपला.

त्याला स्वप्नांत झाला. देवीनें स्वप्नांत येऊन त्याला सांगितलें, तूं बंधनमुक्त झाला आहेस. तूं तुला वाटेल तिकडे निघून जा. डोळ्यांची झोप मोडली व पाहतात तर बोधांचीं बंधनें तुटलीं. त्यांना फार आनंद झाला.

रात्र अजून बरीच उरली होती. दोघे उठले आणि झोपडीतून बाहेर निघाले आणि उजाडण्यापूर्वी बरेच दूर जाऊन [illegible]

[illegible] पण [illegible] म्हणाला "[illegible] [illegible] मनांतून [illegible] [illegible] म्हणून आम्ही [illegible] [illegible]

[illegible] पराक्रम गेटामध्यें होतें म्हणून तो [illegible] चालत राहाला.

[illegible] [illegible] रानांत येऊन पोंचले.

त्या वेळीं त्यांना कांहीं लाकूडतोडे रानांतून लाकडें फोडून परत येत असलेले दिसले. त्यांनीं त्यांना विचारलें [illegible] निवाऱ्यात इकडे [illegible] पडला [illegible] आसपास कोठें गांव नाहीं. [illegible] एक जुनें शंकराचें देऊळ आहे. [illegible] त्यांत राहणें हिताचें नाहीं [illegible] श्रृंगोत्पादिनी नांवाची एक यक्षिणी राहाते [illegible] [illegible]

[illegible] शिंगें येतात. ती त्यांना जनावरं करून [illegible] व त्यांना खाते.

परंतु त्या शाक्त लोकांनीं त्या लाकूडतोड्यांच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलें. ते [illegible] म्हणाले "आम्ही नेहमीं स्मशानांत राहतों. आम्ही पाहिल्या आहेत पुष्कळ यक्षिणी! आम्ही हिला पाहून भिऊन [illegible] का वाटतें तुम्हाला?" असें [illegible] ते शंकराच्या देवळाकडे निघाले. [illegible] पण त्यांच्याबरोबर [illegible] [illegible] पण त्यांच्याबरोबर देवळांत [illegible]

शंकराच्या देवळांत शाक्तांनीं रात्रीं एक मंडळ केलें व आंत जाऊन बसले. मैदून ते कोणता तरी मंत्र जपूं लागले.

मध्यरात्रीच्या सुमारास श्रृंगोत्पादिनी तेथें आली. ती मंडळाच्या बाहेर उभी राहिली. ती नृत्य करूं लागली व एका शाक्त माणसाकडे पाहून आपला मंत्र म्हटला. त्या बरोबर त्याच्या डोक्यावर एक शिंग उगवलें.

तो शाक्त उठून उभा राहिला व नाचत नाचत जाऊन त्यानें अग्नींत उडी टाकली. यक्षिणीनें त्याला आगींतून काढून खाऊन [illegible]

अशा तऱ्हेनें यक्षिणीनें एका मागून एक तिघां शाक्तांना त्यांच्या डोक्यावर शिंगें उगवून खाऊन टाकलें. ते गाढ नाचत आगींत जाऊन पडत. चांगलें भाजून निघाल्यावर तिनें त्यांना खाल्लें. तिनें तिघांना खाल्लें असल्यानें तिला मद चढला असावा. त्याच धुंदींत तिनें कंकाल किन्नरी काढून ठेवली व बेशुद्ध स्थितींत जमिनीवर आडवी पडून राहाली.

निश्चयदत्त तें पाहून क्षणार्धांत उडी मारून तिच्याजवळ गेला. कंकाल किन्नरी उचलून घेतली. तिनें म्हटलेला शिंग उगवणारा मंत्र त्यानें चारदां ऐकला होता. म्हणून तो त्याला तोंडपाठ झाला होता. यक्षिणीकडे पाहून त्यानें तो मंत्र म्हटला. यक्षिणीच्या डोक्यावर शिंगें उगवली. ती शुद्धीवर येऊन निश्चयदत्ताच्या पायां पडली व म्हणाली–

"मी बाई माणूस. माझ्यावर दया कर. मंत्र म्हणूं नकोस. तूं म्हणशील तें करायला मी तयार आहे. तुला हवें असेल तर तुला अनुरागपराकडे पोंचतीपण करीन."

यक्षिणीच्या विनवण्या ऐकून त्यानें मंत्र मागें घेतला. वचन दिल्याप्रमाणें ती त्याला आपल्या पाठीवर बसवून घेऊन आकाशांत उडूं लागली व उजाडण्यापूर्वी पुष्करावतीला येऊन पोंचली.

अनुरागपराला दिव्य दृष्टीनें तिचा प्रियकर येत असल्याचें कळलें होतें. ती त्याच्या स्वागतासाठीं आपल्या वडिलांच्या घरांत निघाली. तिला भेटून निश्चयदत्ताला फार आनंद झाला. नंतर निश्चयदत्त व अनुरागपरा यांचा विवाह पुष्करावती नगरींत थाटामाटानें विद्याधर देशाच्या रीतीप्रमाणें पार पडला.

माकडचेष्टा

एका गांवी एक म्हातारा रहात असे. एकदा तो शिदोरी बांधून घेऊन डोंगरावर गवत कापण्यासाठी निघून गेला. त्यानें शिदोरी एका झाडाच्या फांदीला बांधून ठेवली होती.

तो गवत कापून थोडा वेळ दम घ्यायला झाडाखालीं येऊन बसला. तेवढ्यांत कोठून तरी माकडांची एक टोळी आली आणि फांदीला बांधून ठेवलेली शिदोरीची पुरचुंडी काढून घेऊन त्यांनी फस्त करून टाकली.

हें सर्व डोळ्यांनी पहात असून म्हातारा कांहीं बोलला नाहीं. निःशब्दपणें पहात बसून राहिला. माकडांनी त्याला पाहिलें, पण अचल दगडाची मूर्ति असें समजून निश्चिंतपणें त्याची शिदोरी खाऊन टाकली. पण आश्चर्य म्हणजे, तीं कोठून तरी पैसे घेऊन आलीं व म्हाताऱ्यासमोर ते टाकून निघून गेलीं. तोंपर्यंत म्हातारा जागचा हलल्याशिवाय बसून राहिला.

जवळच्या एका पारावरच्या मूर्तीसमोर येणारे जाणारे लोक पैसे टाकीत. ते माकडांनी पाहिलें होतें. ते पैसे गोळा करून त्यांनी ठेवले होते आणि ते पैसे त्यांनी म्हाताऱ्याला दिले.

माकडें निघून गेल्यावर म्हातारा हंसला. आणि ते पैसे घेऊन घरीं गेला. त्याला ती सर्व ईश्वरी कृपाच वाटली.

वाटेंत त्यानें स्वतःसाठीं व बायकोसाठीं नवीन कपडे विकत घेतले. घरीं गेल्यावर बायकोला सर्व पैसे नेऊन दिले. भाग्य उदयास आलें असें त्यांना वाटलें. त्या दिवशी म्हातारीनें पंच पक्वान्नांचें जेवण तयार केलें.

श्री मो. स. सुतार

दोघे जेवायला बसले. त्याच वेळी म्हातारी शेजारीण आली. तिनें त्यांना विचारलें "अहो, आज तुमच्याकडे दिवाळी उजाडली की काय? काय छान छान कपडे वाहेत आणि, पंच पक्वान्नांचे जेवण! आहे तरी काय?"

म्हातारीनें शेजारणीला जेवायला वाढलें आणि माकडांच्या कृपेनें भाग्य कसें उदयास आलें तें सांगितलें.

शेजारीण घरीं गेली. तिनें आपल्या नवऱ्याला माकडांची गोष्ट सांगितली आणि म्हणाली "तुम्ही का नाहीं जाऊन माकडांनी दिलेले पैसे आणीत?" शेजारी, बायकोच्या सांगण्याप्रमाणें भाग्याची परीक्षा पाहायला तयार झाला.

दुसऱ्या दिवशीं म्हाताऱ्या शेजारणीनें नवऱ्याला शिदोरी बांधून दिली. तो ती [illegible]

[illegible] आणि [illegible] [illegible]

[illegible] म्हातारा [illegible] सुद्धा [illegible] लागला [illegible]

[illegible] तेव्हां तो मूर्त [illegible] नसल्याचें माकडांना कळलें. [illegible] बोचकारलें व ओरबाडलें. [illegible] अंग रक्तबंबाळ झालें.

म्हातारी [illegible] तेव्हां त्याची बायको आपल्या [illegible] नवऱ्याची [illegible] करून [illegible] वाट पहात बसली होती.

शंखध्वनी

[illegible]

[illegible] किल्ल्याच्या [illegible] शंकराचें देऊळ [illegible] शिवलिंगासमोर [illegible] शंख [illegible] प्रमाण [illegible] वाजवला [illegible] आणि [illegible]

[illegible] कृपाणसिंह [illegible] सैन्य मोहिमेच्या तयारीनें [illegible] दोघां भावांचे [illegible]

वर्णसिंह आपल्या भावाला बरोबर घेऊन घोड्यावर चढून गेला. शंकराच्या देवळांत देवाला नमस्कार करून शिवलिंगासमोर जो शंख ठेवलेला होता तो घेऊन त्यानें वाजविला. एक विचित्र आवाज सगळ्या राज्यभर ऐकूं आला. आनंदानें व वीररसानें सर्वांची हृदयें उचंबळून आलीं.

वर्णसिंहानें शंख यथा स्थानी ठेवून दिला. नंतर तो आपला भाऊ कृपाणसिंह याला म्हणाला "कृपाण! कदाचित मी या युद्धांत ठार झालों तर तू येथें देवळांत येऊन हा शंख वाजव आणि राज्याचा अधिपती [illegible]

कृपाणसिंह [illegible] शिपाई [illegible] [illegible]

सरोवरांचे नैसर्गिक सौंदर्याने भारावलेला एक अतिसुंदर देश होता. आपल्या देशा-हून सुंदर देश या जगांत कोठें असणार असें त्याला वाटलें.

दोघे भाऊ घुमटावरून खालीं उतरले व घोड्यावर बसून आपलें सैन्य घेऊन उदय-पुराच्या दिशेनें कूच करीत निघाले.

त्या वेळीं कृपाणसिंहाच्या मनांत मुसल-मानांशीं होणाऱ्या युद्धांत जय मिळणार कीं पराभव याचा विचार मुळींच नव्हता. आपण स्वतःच या देशाचे अधिपती झालों तर किती बरें होईल! परंतु मोठा भाऊ जिवंत असेपर्यंत तें अशक्य ही गोष्ट त्याच्या मनाला बोचत होती.

रणसिंह एक साहसी व पराक्रमी योद्धा होता. तो रणांगणावरून पाठ फिरवून परत येणें शक्य नाहीं. मुसलमानाचें सैन्य मोठें असल तर नक्कीच युद्धात रजपूतांचा पराभव होणार व भाऊ त्यांत ठार होणार. परंतु भाऊ रणांगणावर मेला नाहीं तर! तें नक्की व्हायला पाहिजे. कृपाणसिंह स्वतः मुसल-मानांशी युद्धाला मुळींच तयार नव्हता. भावानें बोलाविलें म्हणून तयार झाला. युद्धांत भाऊ मरण पावला कीं आपणाला गादी मिळेल ही आशा मनांत बाळगून तो युद्धभूमीवर आला होता. भाऊ रणांगणांत मेला नाहीं तर स्वतःच त्याचा वध करावा असदेखील त्यानें मनाशी ठरविलें. परंतु तो तसा मेला तर लोक त्याच्यावर संशय करतील. म्हणून त्यानें मारेकरी नेमून भावाचा खून करण्याचें ठरविलें. पैशाच्या लोभानें कोणी तरी हें कृत्य करायला तयार होईल असें त्याला मुळींच शंका नव्हती.

त्याला तसे तीन सैनिक स्वतःच्याच सैन्यांत सापडले. त्यानें त्यांना पैसे चारून आपल्या मोठ्या भावाचा खून करायला आणि त्याचें प्रेत कोठें तरी गुप्तपणे टाकायला सांगितलें.

पुढें कांहीं दिवसांनीं रजपुतांचें सैन्य यमुनेकांठीं छावणी टाकून रहात असतां कृपाणसिंहानें नेमलेल्या मारेकऱ्यांनीं काम पुरें झाल्याचें येऊन त्याला सांगितलें. म्हणाले: "महाराज आपल्या तंबूंत झोपले असतां त्यांना ठार करून त्यांचें प्रेत यमुनेंत टाकलें आहे." कृपाणसिंहानें त्यांना इनाम देऊन निरोप दिला.

दुसऱ्या दिवशीं रणसिंह एकाएकीं नाहींसा झाल्याचें वर्तमान छावणीभर पसरलें. 'तो तंबूंत नाहीं व त्या बिछान्यावर झोंपला होता त्यावर रक्ताचे डाग आहेत.' हें वर्तमान कळल्यावर कृपाणसिंहानें आपला भाऊ मारल्याबद्दल फार वाईट वाटत असल्याचें सोंग केलें. तो सेनापतींकडे गेला व म्हणाला: "आता मला आपल्या सैन्यासह परत स्वदेशीं जावेंसें वाटतें. नाहीतर राज्यांत गोंधळ होईल." आपल्या सहकारी रजपूत सेनापतींचा निरोप व परवानगी घेऊन तो रजपूत देशांत परत आला.

रणसिंहाच्या मृत्यूची गोष्ट ऐकून प्रजा फार दुःखी झाली. "भावाच्या आज्ञेप्रमाणे

मला राज्यकारभार हातीं घ्यावा लागत आहे" असें सांगून त्यानें भावाची सर्व उत्तरक्रिया केली आणि राज्यारोहणाची तयारी करूं लागला.

तो परत आला त्या दिवसापासून पुजेसाठीं म्हणून तो दररोज धुरूवावर चढून जाई आणि शंख वाजविण्याचा यत्न करी. परंतु शंखांतून फक्त वाराच बाहेर येई. आवाज मुळींच येत नसे. म्हणून त्या शंखाविषयीं त्यानें कोणत्याहि प्रकारें कोणाजवळ उल्लेख केला नाहीं. उलट कोणी तो विषय काढला तर तो, विषय

बदलून दुसऱ्याच [illegible] राज्याभिषेकापूर्वी [illegible] वारसानें तो शंख वाजविला [illegible] राज्याच्या मुख्य पुरोहितानें [illegible] कृपाणसिंहानें "हे जुने [illegible] काय बसला आहात, गु[illegible] सांगून उडवाउडवी केली.

राज्याभिषेकाचा दिवस [illegible] रोहण समारंभ थाटानें पार पडल[illegible] राजाची स्वारी हत्तीवर [illegible] [illegible] आनंदाला पारावार नव्हता.

इतक्यांत शंखध्वनी [illegible] कानाला [illegible] कृपाणसिंहाचें [illegible] झालें. त्याला काय करावें हे सुचेना.

"[illegible] म्हणाला. कोणाला त्यात संशय [illegible] नव्हता. सर्व राज्यारोहण समारंभ [illegible] [illegible]

[illegible] मी लवकरच शुद्धीवर [illegible] लोकांनी मला बाहेर काढलें [illegible] विश्वासघातक खुनी सैनिकाला धरलें आहे. [illegible] त्या तिघांचा वध करून मी त्याला योग्य प्रायश्चित्त दिलें आहे."

महाराज, हा एवढा अन्याय व [illegible]

आपल्याला वाटते? कोणी पैसे चारल्याशिवाय त्या गरीब बिचाऱ्यांना हें धाडस करण्याचें सुचलें नसतें.

रणसिंहानें एकदां सर्वांवर नजर फिरवून पाहिलें. कृपाणसिंह दिसला नाहीं तेव्हां म्हणाला "कोणी का असेना, हें पापकर्म भुतासारखें सतत त्याचा पाठलाग करील राहील. त्याला आयुष्यभर स्वस्थचित्तता लाभणार नाहीं. म्हणून त्याला निराळा दंड देण्याची गरजच नाहीं."

सर्व मेजवानीच्या मंडपात गेले. तेथें कृपाणसिंह नव्हता. भाऊ जिवंत असल्याचें कळतांच तो पळून गेला होता.

दुसऱ्या दिवशीं रणसिंहाच्या सत्कारार्थ पुन्हां सभा भरली. तोंपर्यंत कृपाणसिंहानेंच भ्रातृद्रोह केला असल्याचें सर्वांना कळ[illegible]

उंदराची मदत

शंकराचार्य अद्वैत सिद्धांताचा प्रसार करीत फिरत असतां चिदानंद नावाच्या एका ब्रह्मचारी संन्याशानें आपल्या शिष्यांसह येऊन शंकराचार्यांजवळ अद्वैताचा अभ्यास करण्याचें ठरविलें. परंतु चिदानंद स्वामींना किंवा त्यांच्या शिष्यांना संस्कृत भाषेचा गंध पण नव्हता. म्हणून एका गांवी आल्या त्यांनी एका विद्वान पंडिताकडे संस्कृत भाषेचा अभ्यास करण्यास मदत करावी अशी विनंती केली. ती ऐकल्यावर संस्कृत शिकवायला तो पंडित तयार असावा असें दिसलें. परंतु त्याच्या बोलण्या वागण्यावरून त्याच्या मनांत कोणती तरी शंका असावी असें दिसलें.

तें ओळखून चिदानंद स्वामी म्हणाले--"गुरुवर्य! मला व माझ्या शिष्यवर्गाला संस्कृत शिकविण्यास कांहीं हरकत असेल तर आपण काय तें खुशाल सांगावें."

"हरकत आमची कसली नाहीं. आमच्या या प्रांतांत दुष्काळ पडला आहे. तुम्हांला संस्कृत भाषेचा अभ्यास निदान एक वर्षभर तरी करावा लागेल. इतके दिवस आमच्या गांवचे लोक तुम्हांला पोट भरण्याइतकी पुरेल एवढी भिक्षा घालतील की नाहीं, एवढी एकच एक शंका माझ्या मनांत आहे."

"त्यांत काय! परमेश्वराची इच्छा असेल तसेंच होईल!" चिदानंद स्वामी म्हणाले.

गांवाच्या एका टोंकाला एक लहानसा मठ होता. चिदानंदस्वामी आपल्या शिष्य-वर्गासह त्या मठांत राहूं लागले. तो संस्कृत पंडित दर रोज येऊन त्यांना संस्कृत शिकवी. शिष्यवर्ग गांवांतून भिक्षा मागून आणी व सर्व ती वांटून घेत. चिदानंदस्वामी पंडिता-जवळ जें शिके तें आपल्या शिष्यवर्गाला शिकवी. अशा तऱ्हेनें विद्याभ्यास जोरानें चालू होता.

अशा तऱ्हेनें एक आठवडा गेला. एकदा चिदानंदस्वामी आपल्या शिष्यांना संस्कृत शिकवीत असतां एक लहानसा उंदीर तेथें आला आणि स्वामींच्या समोर भाताचा (साळींचा) एक दाणा ठेवून निघून गेला. कांहीं वेळानें तो पुन्हा आला आणि एक दाणा ठेवून निघून गेला. दोन तीन घटकांत तो कितीएकदां आला आणि स्वामींसमोर एकेक दाणा ठेवीत गेला.

"हें विचित्र दिसतें आहे. याच्या पाठीमागें खात्रीनें त्या परमेश्वराची प्रेरणा असणार" असें समजून चिदानंद स्वामींनी दिवा घेतला आणि तो उंदीर कोठें जातो हे पाहण्यासाठी मठाबाहेर गेले. तो उंदीर दाणा घेऊन आला तेव्हां मठाच्या आंत येणाऱ्या एका भोंकांतून बाहेर निघून दूर जमिनीवर कोठेंतरी पळत निघाला. नंतर एका बिळांत शिरला व अदृश्य झाला.

श्री. विजय ठमार

नंतर बराच वेळ वाट पाहिली तरी तो दिसला नाहीं. तें बीळ एका मठकाळ [illegible]

दुसऱ्या दिवशीं उजाडतांच चिदानंद स्वामी पंडिताकडे आले तेव्हां त्यांनीं रात्रीं जी गंमत पाहिली होती ती वर्णन करून सांगितली.

"निर्जन प्रदेशांतून उंदीर धान्य घेऊन येत आहे तर ताबडतोब शोध लावलाच पाहिजे कीं हें धान्य कोठून येतें. गांवच्या पाटलाच्या मदतीनें त्या बिळाजवळची जमीन खणली पाहिजे."

पंडित पाटलाकडे गेला. स्वामी चिदानंद यांच्याकडून त्याला जें काहीं कळलें होतें तें त्यानें पाटलाला सांगितलें आणि म्हणाला "आठ दहा जणांना लावा, ती [illegible] खणायला [illegible]"

काहीं कुदळी व फावडीं आणि मजूर [illegible] बरोबर घेऊन मठाजवळ गेला आणि [illegible] स्वामीनें मठामागची बीळ असलेली [illegible] दाखविली.

एक तासभर खणल्यानंतर त्यांना [illegible] खालीं दडलेलें एक जुनाट कोठार [illegible] त्यांत धान्याचे ढीग होते व त्यावर बसून उंदरांची मेजवानी चालली होती.

गांवच्या पाटलानें सर्व धान्य [illegible] गांवांत नेलें. गांवकऱ्यांना त्यांतलें [illegible] तेवढें धान्य वांटलें व जें उरलें तें [illegible] भरून ठेवून दिलें. अशा तऱ्हेनें उंदरांच्या मदतीनें गांवावरचें दुष्काळाचें संकट [illegible]

दुसऱ्या वर्षी चांगला पाऊस पडला, म्हणून [illegible] नाहीं [illegible]. उंदरांनीं केलेली ही मदत गांवावरचें एक मोठें संकट टाळण्यास उपयोगी ठरली.

कृष्णावतार

कालिंदी नदीच्या काठीं एक गांव होतें. त्या गांवीं गाई, वासरें व बैल पुष्कळ. गांवच्या बायका दूध दुभत्याचें काम करण्यांत प्रसिद्ध होत्या. गांवांत सदा आनंदीआनंद असे. वसुदेवाच्या सूचनेवरून नंद त्या गांवीं सकुटुंब निघाला. गांवच्या प्रमुखांनीं त्याचें स्वागत केलें. नंदानें त्यांची कुशलवार्ता विचारली. सर्वांचा परिचय झाला व नंद त्यांच्या गांवीं जाऊन राहूं लागला. वृद्ध गोपींनीं नंदाच्या घरीं येऊन यशोदेचें व तिच्या मुलाचें अभिनंदन केलें. मुलाचें बारसें थाटानें झालें. त्याच्या सावळ्या रंगावरून त्याचें नांव कृष्ण ठेवण्यांत आलें. रोहिणी पण आली. नंदानें तिचा सर्व प्रकारें सत्कार केला. कृष्ण गोपींचा लाडका बाळ झाला. त्याला आपलें व परक्याचें घर असा फरक मुळींच कधी कळला नाहीं.

कंसाला वसुदेवाचा मुलगा जिवंत असल्याचें योगमायेच्या तोंडीं कळलेंच होतें. म्हणून त्यानें कित्येक राक्षसांना शिशुहत्येच्या कामावर नेमलें होतें. त्यांत पूतना नांवाची एक भयंकर राक्षसीण होती. तिची आकृति भयंकर होती. ती रात्रीं गांवांत शिरली. तिची नजर मुलांवरच होती. बालकृष्णाला पाहून ती थांबली.

मुलगा सुंदर व तेजस्वी दिसला. इतर मुलांहून अगदी निराळा. तिला वाटलें की हाच असावा कंसवध करण्यासाठी जन्मलेला मुलगा.

हा विचार मनांत येतांच तिचा पारा चढला. दांत ओठ चावून ती त्या मुलाकडे पाहूं लागली. तिच्या डोळ्यांतून जणुंकाही ठिणग्या उडूं लागल्या. कपाळाला आठ्या पडल्या. नागसापाच्या फुत्कारासारखा श्वासोच्छ्वास जोरजोरानें सुरू झाला. तिनें आईच्या कुशींत झोपलेल्या मुलाला उचलून मांडीवर घेतलं आणि आपले विषारी स्तन त्याच्या तोंडांत कोंबले. कृष्ण जोरानें रडला. पण तें रडण्याचें सोंगच होतें. कारण त्यानें पूतनेचे दोन्ही स्तन घट्ट धरून तिचें दूध नव्हे तर तिचें रक्त शोषण करून तिला नको जीव करून सोडलें होतें. इतकें की शेवटीं ती मोठ्यानें ओरडली व धाडदिशीं जमिनीवर मरून पडली.

तिचा तो भयंकर आवाज ऐकून गोकुळच्या गवळणी जाग्या झाल्या आणि नंदाच्या घरीं धांवून आल्या. कृष्ण रडला त्याच वेळीं यशोदा जागी झाली होती. कुशींत मुलगा नाहीं हें पाहून तिनें नंदाला जागें केलें. नंद आला व शेजारचे गवळी पण धांवले. तेव्हां त्यांना पूतनेचें तें भयंकर रूप दिसलें. ती अक्राळ जमिनीवर मरून पडली होती आणि तिची छाती धरून माकडाच्या पिलासारखा कृष्ण खेळत होता. यशोदा व नंद दोघांनीं आपल्या लहानग्याचा तो पराक्रम पाहिला व म्हणाले. "शाबास बाळा!" आणि मुलाला उचलून घेतलें.

"ही राक्षसीण इकडे कोठून कधीं काय आली? हिनें मुलाला उचललें तें तुला नाहीं का कळलें?" नंदानें यशोदेला विचारलें.

"मुलाला दूध पाजून मी झोपविलें होतें. बराच वेळ मी जागी होतें. केव्हां डोळा लागला कोणास ठाऊक! तसा जास्त वेळ सुद्धां झाला नाहीं. ही राक्षसीण कोठून आली, कधीं आली तें त्या देवालाच माहीत! मुलाला उचलून घेण्यांत तिचा काय हेतू होता नकळे. परंतु त्या राक्षसिणीच्या हातीं त्याच्या केसालादेखील धक्का लागला नाहीं. देवाची दया!" यशोदा म्हणाली.

कृष्ण तेवढ्या मोठ्या संकटांतून वांचला. प्रत्येक गवळ्याच्या मनांत तोच विचार होता. त्यांना फार आनंद झाला. त्यांनीं पूतनेचा देह एका बाजूला ओढून नेला. नंदानें आपल्या लाडक्याला उचलून घेतलं. यशोदेनें आपल्या बाळाची दृष्ट काढली.

एकदां वसुदेवानें गर्ग नांवाच्या आपल्या गुरूजींना कंसाच्या नकळत गोकुळीं पाठविलें. त्यानें रोहिणीच्या मुलाचें नांव बलराम व यशोदेच्या मुलाचें नांव कृष्ण ठेवलें.

नंदाच्या आनंदाला पारावार नव्हता. त्यानें ब्राह्मणांना बोलावून दक्षिणा व

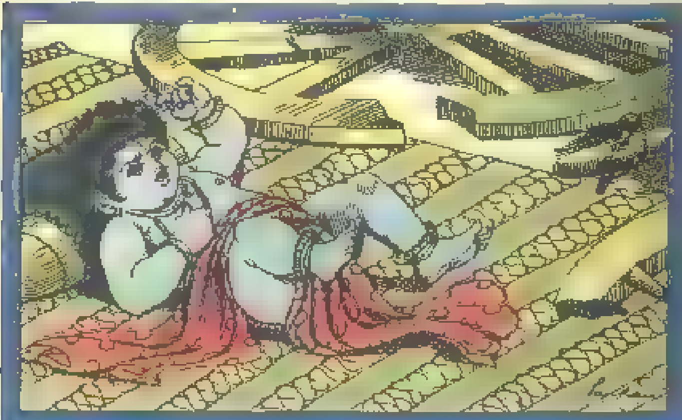
गोदान केलें. गोपूजा केली. गायगोपींनीं नंद यशोदेचें अभिनंदन केलें.

तिकडे मथुरेला, इकडे पूतनेची जी दुर्गती झाली त्याची बातमी कंसाला कळली. त्याच्या राक्षस दूतांनीं सब वर्तमान त्याला कळविलें. कंसाला नंदाच्या मुलाचें भय जास्तच वाटूं लागलें. त्यानें नंदाच्या मुलाचा शेवट जो करील त्याला मोठें बक्षिस मिळेल असें जाहीर पण केलें. तें ऐकून शकटासुर नांवाचा एक राक्षस अदृश्यपणें गोकुळीं गेला व नंदाच्या गाडींत शिरून संधी पहात बसला.

यशोदेनें कृष्णाला गाडीच्या सावलीत एक घोंगडी टाकून निजविलें व स्वतः नदीवर स्नानाला गेली. ती गेल्यावर कांहीं वेळानें कृष्ण जागा झाला व जवळ आई नाहीं हें कळल्यावर तोंडांत बोटें घालून मोठ्यानें रडूं लागला आणि लाथा झाडूं लागला. गाडीच्या चाकाला एक लाथ लागली तेव्हां ती एका बाजूला वाकून पडली आणि मोडून गेली. शकटासुर ठार झाला.

इतक्यांत यशोदा नदीवरून परत आली व गाडी मोडून पडलेली पाहून धांवत गाडीकडे गेली. गाडी उलटून पडलेली होती. ती "अगोबाई!" म्हणून मोठ्यानें ओरडली आणि मुलाला उचलून पोटाशीं धरलें. "मुलगा झोंपला आहे असें समजून मी या गाडीवर झोंपवून गेलें होतें. आतां मुलाचे वडील येऊन रागावतील. पण ही गाडी अशी उलटली कशी? कोणी विचारलें तर मी काय उत्तर देऊं? सर्व मंडळी नाहीं नाहीं तें बोलतील." असे अनेक विचार तिच्या मनांत येत होते. मुलाला मांडीवर घेऊन तिनें त्याला दूध पाजलें.

इतक्यांत नंद आपल्या मित्र गवळ्यांबरोबर बोलत घरीं आला. त्याचे केस विस्कटलेले होते. सर्व अंग धुळीनें माखलेलें होतें. हातांत एक दांडकें होतें. येतांच उलटलेली गाडी व मोडलेलें चाक पाहून त्याचें सर्व अंग थरारलें. कारण त्याच्या मुलाला नेहमीं गाडीखालींच झोंपवीत. गाडी उलटलेली व चाक मोडलेलें. मुलाला तर कांहीं इजा झाली नाहीं? त्याच्या छातींत धस्स झालें.

त्याच वेळीं त्यानें यशोदा कृष्णाला दूध पाजीत आहे हें पाहिलें. तेव्हां कोठें त्याला जिवांत जीव आल्या सारखें वाटलें. कृष्ण त्याच्याकडे पाहून हसत होता. त्यानें मुलाला उचलून घेतलें आणि यशोदेला विचारलें—"गाडी अशी उलटली कशी?" पण ती तरी काय उत्तर देणार? तिला देखील तेंच आश्चर्य वाटत होतें. मस्त बैलानें येऊन शिंगानें गाडी उलटली असेल कदाचित असा ही एक विचार त्याच्या मनांत आला. "कांहीं असो, देवानें माझ्या मुलाला वांचविलें!" असा विचार करून त्यानें देवाला नमस्कार केला. यशोदा पुढें होऊन म्हणाली—'मुळांत चूक माझी! मुलाला असें उघड्यावर झोंपवून मी नदीवर गेलें होतें. नदीवरून येऊन पाहतें गाडी उलटलेली दिसली. माझें नशीब बलवत्तर! त्याच्या कृपेनेंच माझा मुलगा वांचला."

इतक्यांत कांहीं मुलें तिकडे खेळत आलीं म्हणालीं—"अहो! आम्ही डोळ्यांनीं पाहिलें, तुमचा मुलगा लाथा झाडझाडून रडत होता. एक लाथ लागल्याबरोबर गाडी उलटली!"

तें ऐकून नंद व यशोदेला वास्तव आश्चर्य वाटलें. त्यांनीं आपल्या पराक्रमी मुलाची पुन्हां पुन्हां दृष्ट काढली आणि देवाचे आभार मानले.

हां हां म्हणतां ती बातमी गांवभर पसरली. सर्व गांव नंदाच्या घरीं जमा झालें. सर्व चकित झाले. त्यांनीं गाडी सरळ उभी केली. चाक दुरुस्त करून बसविलें आणि घरीं गेले. अशा तऱ्हेनें शकटासुराचा वध झाला.

हळूहळू कृष्ण रांगूं लागला. खाटेला धरून उभा राहूं लागला व चालू पण लागला. कोणी गुदगुल्या केल्या कीं मोठ्यानें हंसू लागला. कधीं नंदाचें तर कधीं यशोदेचें बोट धरून चालूं लागला. इतका खेळकर होता कीं नंदाकडे येणारे गोपगोपी त्याला जवळ बोलावीत. तो उभा राहून चालायचा प्रयत्न करी व पडला कीं लोक जवळ जाऊन त्याला उचलून घेत. पुढें कांहीं दिवसांनीं तो रस्त्यावर धांवत जाऊं लागला. मातीत बसून खेळूं लागला.

यशोदा मुलाला लोणी खायला देई. तो लोणी खाई आणि तोंड, हात, पाय, सर्व अंग लोण्यानें माखून घेई.

कृष्ण हळूहळू शेजारच्या गवळणींकडे जाऊं लागला. गवळणी त्याला जवळ बोलावून लोणी खायला देत. पुढें पुढें तो त्यांची रवी धरून उभा राही. त्यांचा पदर ओढी व हट्ट करी कीं पहिल्यानें लोणी खायला द्या. त्यांनीं लोणी खायला दिलें कीं तो आणखी मागे. गोपी लोणी खायला देत. पण म्हणत—"एक पाय नाचिव रे गोविंदा, घागरीच्या छंदा!" आणि कृष्ण खरोखरच नाचूं लागे. त्या आनंदांत गोपी देहभान विसरून जात. लोणी काढायचें बंद करून कृष्णाकडे पहात उभ्या रहात. कृष्ण स्वतःच्या हातानें लोणी उचलून खाई व तें पाहून त्यांना जो आनंद होई तो काय वर्णावा!

पण कृष्ण गोपबालकांना घेऊन गोपींच्या घरांत शिरूं लागला. लोणी

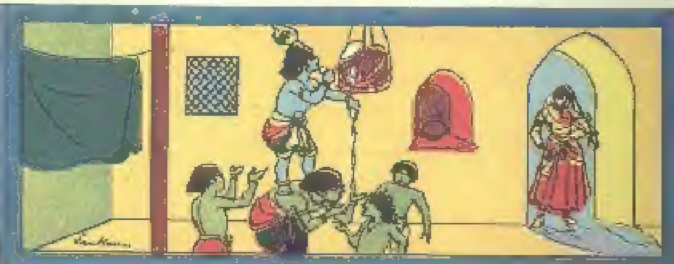
चोरून खाऊं लागला. तो माडीं उलटून टाकी, साय, दही व लोणी जें मिळे तें स्वतः खाई व आपल्या सवंगड्यांना खायला देई. गोपी कृष्णाला धरायला धांवत. "पकडा, पकडा!" म्हणून त्याचा पाठलाग करीत व त्याला धरून यशोदेकडे घेऊन जात व तो किती दंगा करतो याच्या तक्रारी सांगत.

कृष्ण व त्याचे बालसवंगडी गांवभर फिरत आणि शिंक्यावर ठेवलेलें लोणी, साय, दूध, दही ताक जें मिळे तें खात व भांडीं फोडून पळून जात. मुलांचा धुडगुस इतका सुरू झाला की कृष्णाच्या खट्याळ-पणाच्या तक्रारी मंद यशोदेच्या कानावर येऊं लागल्या.

कृष्णाचा व त्याच्या सवंगडी मित्रांचा दंगा पळण्यावरच थांबला असता तरी मागलें असतें. मुलें गोठ्यांत शिरत व वासरांना सोडून देत. वासरें गाईचें दूध पिऊन टाकीत व बाहेर पळून नाचत बागडत. मुलें ती गंमत पाहून हंसत.

कृष्ण आपल्या मित्रांना शिकवून देई व सर्व मिळून लोणी कसें चोरायचें याच्या युक्त्या योजीत. ताकाच्या मांड्यांत दूध ओतून ठेवीत. दूध चुलीत नेऊन ओतीत. लोण्याच्या मांड्यांत दही किंवा दह्याच्या मांड्यांत लोणी नेऊन टाकीत. मुलें ओणवी उभी रहात व कृष्ण त्यांच्या पाठीवर चढून शिंक्यावरचें दही व लोणी खाई व सर्वांना खायला देई.

अशातऱ्हेनें कृष्णानें व त्याच्या मित्र-मंडळीनें सर्व गोकुळांत असा धुमाकूळ माजविला की त्यांना कसें ताळ्यावर आणावें हें कोणाला सुचेना.

अरण्यपुराण

[६]

मोवलीनें मनुष्यांची भाषा शिकून घेण्याचें ठरविलें. जंगलांत रहात असतां त्याला प्रत्येक जातीच्या जनावराची भाषा येत होती. मेस्सुआच्या तोंडांतून जो शब्द किंवा वाक्य निघे त्याची आवृत्ति मोवली करी. सूर्यास्त पडण्यापूर्वी झोपडींतल्या सर्व वस्तूंची नांवें मोवलीला तोंडपाठ झाली.

रात्रीं झोपतांना एक मोठा प्रश्न उत्पन्न झाला. पिंजऱ्यासारख्या त्या झोपडींत त्याला झोप येईना. दरवाजा बंद करतांच मोवली खिडकींतून बाहेर निघून गेला.

"त्याला जिकडे जायचें असेल जाऊं दे. कारण कधीं तो अंथरुणावर झोपला नाहीं. तो आपला मुलगा म्हणून आला आहे तर तो आपल्याला सोडून कधीं जाणार नाहीं." मेस्सुआचा नवरा तिला म्हणाला.

मोवली शेतांत जाऊन हिरव्या गार गवतावर जाऊन झोपला.

त्याला पडलेल्या गोष्टी आठवूं लागल्या. काळ्या वाघानें त्याला 'लालफूल' आणायला सांगितलें होतें तेव्हां तो थोडासा विस्तव एका घरांतून उचलून घेऊन रानांत गेला होता. एकु रात्रीं एक शिकार करतांना हारला होता आणि कळपानें त्याला जो दंड दिला होता तो भोगीत होता. कळपांतल्या लांडग्यांनी मोवलीचा दिवसभर कसा शोध केला हे काळ्या वाघानें मोवलीला येऊन सांगितलें होतें. मोवलीनें काळ्या गोळा करून रात्रभर जाळ राहील याची

शेवटीचें पहा

काळजी बाळगली होती. त्या दिवशीं रात्रींच कळपाची सभा भरली होती.

वाघानें भाषण केलें तेव्हां मौंवलीनें वाघाला कळपाचा नायक कोण असावा या विषयीं बोलण्याचा अधिकार नाहीं असा आक्षेप केला होता. परंतु कळपानें त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलें होतें. वाघा म्हणाला होता कीं त्या मनुष्याच्या पिल्लावर त्याचा अधिकार होता. कळपाला निक्षून मौंवलीला ठार करण्याचा बेत झाला होता. मौंवलीनें उठून कळपाच्या मधोमध जळकें लाकूड फेंकलें होतें. विस्तव पाहून कळपाचे कोक

घाबरले. वाघाचें अंग पोळलें. लाडगिणींचा निरोप घेऊन तो पसार झाला वगैरे वगैरे.

त्याचा डोळा लागला असेल नसेल त्याच्या हनुवटीला कोणाचें तरी नाक लागलें. तो त्याचा मोठा भाऊ म्हणजे लांडगिणीचा मोठा मुलगा होता.

"हें रे काय! वीस मैल तुझा शोध काढीत आलों आहें. हेंच का याबद्दल बक्षिस? तुझ्या अंगाला धुराचा वास येत आहे. जनावराच्या अंगाच्या वासासारखा वास येत आहे आणि एवढ्यांत तूं मनुष्य झालास का? ऊठ! मी एक बातमी घेऊन आलों आहें." मोठा भाऊ म्हणाला.

मौंवलीनें त्याला जवळ पोटाशीं ओढून विचारलें—"रानांत सर्व सकुशल आहेत ना?"

"लालफुलामुळें ज्यांचें अंग पोळलें गेलें आहे त्यांच्या शिवाय बाकी सर्व खुशाल! वाघाचें अंग पोळलें गेलें होतें ना! अंगावरचे केस पुन्हां उगेपर्यंत स्वारी दूर कोठें तरी निघून गेली आहे. पण परत आल्यावर तुला ठार करण्याची प्रतिज्ञा करून गेला आहे." मोठा भाऊ म्हणाला.

"मीदेखील तशीच एक प्रतिज्ञा केली आहे. मधून मधून येऊन रानातल्या बातम्या देत रहा. मला आतां झोप येत आहे." मौंवली म्हणाला.

"मनुष्यांच्या भुलावण्यांत येऊन तू लांडगा आहेस हें विसरूं नकोस."

"तें कसें विसरेन! तुला आणि आपल्या गुहेंतल्या लांडग्यांना कधीं विसरेन का? त्याच बरोबर मला कळपांतून हाकलून दिलें होतें हेंदेखील विसरणार नाहीं."

"परंतु या नव्या कळपांतून तुला कोणी काढून टाकणार नाहीं, ही गोष्टदेखील लक्षांत असूं दे. किती झाला तरी मनुष्य तो मनुष्यच! ते बोलूं लागले कीं वाटतें, डबक्यांतले बेडूक ओरडत आहेत. मी येईन तेव्हां कुंपणापलीकडे तुझी वाट पाहीन." असें सांगून तो परत रानांत निघून गेला.

मौंवली तीन महिने गांवाबाहेर कोठें गेला नाही. तो मनुष्यांच्या चालीरीती, भाषा व वागणें शिकत राहिला. पहिल्यानें एक कापड पांघरून त्याला ठेवीत. तें त्याला मुळींच आवडत नसे. नंतर त्याला रुपये पैसे व त्यांचा उपयोग शिकवण्यात आला. पण त्याला तें कळेना. नंतर त्याला शेत नांगरण्याचें शिक्षण द्यावें लागलें. पण त्यापासून फायदा काय हें कळेना.

गांवांतलीं मुलें त्याला फार त्रास देत. रानांत राहिल्यानें राग आवरण्याची शक्ति त्याच्या अंगांत भरपूर आली होती. रानांत स्वतःचा जीव वांचविण्यासाठीं कधीं कधीं राग आवरावा लागे. परंतु मुलें त्याच्या बोबडेपणाची किंवा त्याला खेळतां येत नाहीं याची थट्टा करूं लागले कीं त्याला चीड येई व त्यांना चिरून फाडून टाकावेंसें त्याला वाटे. परंतु लहानमुलांच्या थट्टेला मारणें बरोबर नाहीं असा विचार करून तो स्वतःला आवरी. स्वतःच्या अंगांत किती बळ आहे हें मौंवलीला

माहीत नव्हतें. आपल्याहून शक्तिशाली प्राणी कितीतरी आहेत हें त्याला चांगलें माहीत होतें. पण गांवकऱ्यांना वाटे की त्याच्या अंगात बैलाची शक्ति असली पाहिजे.

मनुष्य जातींत जो जातिभेद आहे त्याची मौगलीला कल्पनादेखील नव्हती. कुंभाराचें गाढव एकदां चिखलांत पडलें तेव्हां त्यानें त्याचें शेपूट धरून त्याला उभें केलें आणि त्याच्या पाठीवर मडकीं रचून ठेवण्यास कुंभाराला मदत केली. ती त्याची चूक ठरली. कारण कुंभार खालच्या जातीचा होता. गाढवाला त्यानें हात लावला ही तर त्याहून मोठी चूक. पुरोहित त्याला खूप रागावले.

"उद्यां तुम्हांला सुद्धां मडक्याबरोबर गाढवावर बसवून पाठवीन." मौगली पुरोहिताला म्हणाला.

पुरोहितानें मेस्सुआच्या नवऱ्याला हें जाऊन सांगितलें. म्हणाला—"या मुलाला कांहीं तरी काम दे. नाहीतर हा बिघडणार!"

गांवाच्या पाटलानें मौगलीला बोलावून, रानांत म्हशी चरायला घेऊन जायला सांगितलें. याहून जास्त आनंदाची गोष्ट काय असणार त्याला! गांवच्या सर्व म्हशी तोच चरायला घेऊन जाई. तो गांवाकरितां काम करणारा गांवभरचा नोकर झाला. म्हणून रोज सायंकाळीं गांवकऱ्यांची सभा होई, त्या सभेला तो हजर राहूं लागला. झाडावर माकडें बोलत. झाडाच्या पारावाळीं नागसाप रहात असे. त्याला दैवत म्हणून लोक दूध पाजीत. वृद्ध वडील माणसें तेथें जमा होत व हुक्का पीत बराच वेळ बोलत बसत. देव, मनुष्य, भूतपिशाच वगैरे त्यांच्या बोलण्याचे विषय असत. (चालू)

६०. अति प्राचीन गुहेंतील चित्रकारी

फ्रांस देशाच्या मध्यवर्ती प्रदेशांतल्या गुहांत २० हजार वर्षांपूर्वी प्रस्तर युगीन मनुष्यप्राण्यांनी अद्भुत चित्ररचना करून ठेवली आहे. त्यांनी बोटें रंगांत बुडवून व हाडांच्या पोकळींत रंग फुंकून ही चित्रें काढली. यांत शिकारी, भाला खुपसलेल्या जनावरांना पकडून नेत असलेले दिसतील.

